

УДК 016:581.9:165.212:027.7:378.4(477.74-21)

О. С. Мурашко,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна;

В. В. Немерцалов,

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри ботаніки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
пров. Шампанський, 2, м. Одеса, 65058, Україна

РОСЛИНИ-СИМВОЛИ СТАРОГО ТА НОВОГО СВІТУ В БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

В статті викладено результати спільного дослідницького проекту Наукової бібліотеки та кафедри ботаніки ОНУ імені І. І. Мечникова щодо обробки матеріалів колекцій, що становлять національне надбання України. Викладено інформацію про колекції. Наведено перелік основних літературних джерел щодо походження культурних рослин, які згадуються у Біблії, уявлень про культурні, неаборигенні, рідкісні та зникаючі, а також трансгенні рослини.

Ключові слова: національне надбання України, рослини-символи, Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова, географія рослин, центри походження культурних рослин, Старий Світ, Новий Світ, біблейська ботаніка, гербарій, стародруки, раритетні видання

Сучасна людина існує у дивовижному та парадоксальному світі. У світі, в якому поєднується раніше непоеднуване: багатовимірність, полікультурність, еклектичність стають вже не театральними декораціями чи символами перебігу епох, а буденністю, загальним місцем повсякденного життя. Спостереженню за парадоксами співіснування людей і рослин був присвячений науковий проект, виконаний працівниками Наукової бібліотеки та кафедри ботаніки ОНУ імені І. І. Мечникова, «Рослини-символи в християнських традиціях».

Основним об'єктом проведеного дослідження стали зібрання, що входять до Державного реєстру наукових об'єктів, які становлять національне надбання України. Реєстр створюється з метою збереження унікальних колекцій, інформаційних фондів, дослідних установок та обладнання, а також заповідників і дендропарків, наукових полігонів тощо, які мають виняткове значення для української та світової науки [12]. Науковий об'єкт, що становить національне надбання, – це унікальний об'єкт, що не піддається відтворенню, втрата або руйнування якого матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства [21].

В ОНУ зберігаються три такі колекції. Дві з них – «Фонд стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки» та «Гербарій кафедри ботаніки» Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – стали основою дослідницького проекту.

«Фонд стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова» становить понад 120 тис. одиниць збереження і містить стародруки (видання XV-XVIII ст.); рідкісні та цінні

видання XIX ст.; періодичні видання XVII-XIX ст.; приватні колекції, які належали видатним вченим, державним діячам, професорам університетів; рукописні та архівні матеріали. Унікальність колекцій фонду стародруків Наукової бібліотеки ОНУ обумовлює їх наукову вагу. Стародруки та рідкісні видання є незамінним джерелом з історії нашого народу, його культури та освіти, а також світової історії та культури. Відбір примірників до Фонду здійснюється згідно з «Інструкцією про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання»¹.

«Гербарій кафедри ботаніки ОНУ імені І. І. Мечникова» (MSUD) об'єднує іменні колекції видатних ботаніків XVIII-XX ст., що вивчали флору різних регіонів світу. Перлиною гербарної колекції є старовинний французький медичний травник – рукопис, створений у 1759 р. анонімним автором. В книзі міститься біля 200 лікарських рослин, що були зібрані і висушені у середині XVIII ст.

Метою проекту було розкриття фондів Наукової бібліотеки і гербарію, ознайомлення громадськості з національним надбанням України і науковими здобутками вчених Одеського національного університету, а також створення Баз даних, що послужить основою для досліджень та розвідок науковців.

Першим практичним результатом проекту стало поповнення фондів Наукової бібліотеки низкою наукових видань XIX ст., що належали колись ботанічному кабінету Новоросійського університету. Завдяки проекту ці джерела стали доступні для наукової громадськості.

Ключовим поняттям, яке надало змогу об'єднати дві колекції, що становлять національне надбання України, стало слово «символ». Символи, символічні системи – це саме те, що об'єднує та роз'єднує народи і культури.

Автори проекту звернули увагу на рослини-символи та їхнє значення у нашому побуті. Протягом життя нас супроводжує символіка, яка укладена в предмети, казки, легенди. Вона формує наше світосприйняття в цілому. Традиційні культури пронизані символікою свого часу, мова символів наділяла слово та образ додатковим значенням, крім функціонального чи загальноповсякденного.

Починаючи розповідь про рослини-символи, треба звернутися до історії їх виникнення. Всі сучасні культурні рослини походять від диких рослин, які стародавня людина використовувала в їжу. Згодом люди помітили, що корисні рослини можна вирощувати самотужки. Тоді, можливо, зародилося садівництво і землеробство. Виникнення землеробства – це докорінний перелом в історії людського суспільства. Цей період носить назву Неолітична революція. Вона почалася на Близькому Сході – близько 10 тис. років тому, найпізніше прийшла до Америки.

Поняття «культурна рослина» змушує замислитися над природою взаємин та меж двох зазвичай відокремлених людською свідомістю світів – природи та культури.

Проблема походження культурних рослин цікавила людство протягом всієї його історії: стародавні люди для пояснення цього феномену складали міфи та легенди, а класики природознавства, узагальнюючи факти, створювали наукові теорії.

Найвагоміший внесок у розв'язання цієї проблеми зробили науковці XVIII-XX ст. (Л. І.). Серед них варто згадати натураліста й мандрівника О. Гумбольдта (1769-1859), ботаніка А. Декандоля (1806-1893), натураліста і мандрівника Ч. Р. Дарвіна (1809-1882), географа-мандрівника Л. І. Мечникова (1838-1888), ґрунтознавця В. Р. Вільямса (1863-1939), ботаніка і генетика М. І. Вавилова (1887-1943), ботаніків П. М. Жуковського (1888-1975) та А. І. Купцова (1970) та ін. [30].

Олександр Гумбольдт² – дослідник природи, ботанік, географ – на основі загальних наукових принципів та використовуючи порівняльний метод, створив такі наукові дисципліни, як ландшафтознавство, фізична географія, екологічна географія рослин. Кількість його праць перевищує 700, серед них багато ґрунтовних монографій. Однією з визначних праць О. Гумбольдта є «Путешествие в равноденственные области Нового Света в 1799-1804 гг.» (Париж, 1807-1833) (Іл. 2), в якій він виклав результати експедиційної подорожі до Америки, здійсненої разом з Е. Бонпланом, сформував фізико-географічні та ботаніко-географічні ідеї походження культурних рослин, встановив, що географічне поширення рослин пов'язане з ізотермами. Результати експедиції для науки були величезні. Обробка зібраних вченими матеріалів (записів, колекцій, малюнків), опис подорожі і послідовне видання тридцяти томів з таблицями і картами, тривали майже 26 років. Для публікації своєї праці О. Гумбольдт обрав Париж, тому що німецькі типографії початку ХІХ ст. були не в змозі здійснити розкішне видання, задумане вченим (1425 таблиць, частково розфарбованих). На допомогу в обробці численних матеріалів експедиції О. Гумбольдт запросив низку французьких та німецьких вчених³. Серія вийшла французькою мовою. Загальна вартість 30 томів була досить висока, тому лише деякі бібліотеки та приватні особи мали повне видання. Сьогодні повні екземпляри цієї серії надзвичайно рідкісні. Згодом деякі томи були випущені різними видавництвами іншими європейськими мовами [9, с. 10-11]. Російською мовою вийшло лише 3 томи (М., 1963-1969). В НБ ОНУ зберігаються примірники «Путешествия...» французькою, німецькою, російською мовами, зокрема перше видання французькою мовою (Париж, 1807) та наступне (Париж, 1816) у фонді Воронцова⁴.

Піонером наукового дослідження проблеми походження культурних рослин, що створив цілісну концепцію їх окультурення, був Альфонс Декандоль⁵. Саме він склав перший кодекс ботанічної номенклатури, що був прийнятий Міжнародним ботанічним конгресом у 1867 р. Син відомого ботаніка Огюста Пірама Декандоля (почесного члена Новоросійського товариства садівників Півдня Росії) був через батька пов'язаний з Одесою. А. Декандолем було опубліковано багато статей та монографій про походження культурних рослин. Особливої уваги заслуговують такі класичні праці: «Рациональная географическая ботаника» (Париж, 1855), «Фіто-географія» (Париж, 1880) та «Походження культурних рослин» (Париж, 1882). Остання робота широко охопила проблеми походження рослин, що культивуються. Автор вперше встановив географічні області первісного походження найголовніших культурних рослин. Монографія побачила світ у 1882 р., а вже в наступному 1883 р. вийшло друге видання та переклади його англійською та німецькою мовами. Російський переклад під назвою «Место происхождения возделываемых растений» (СПб., 1885)⁶ (Іл. 2) був здійснений з 2-го німецького видання та містив примітки, написані автором для німецького варіанту видання. Крім того, редакторами російського перекладу додано декілька приміток з відомостями щодо поставлених у роботі питань.

Еволюційну теорію походження видів живих організмів шляхом природного добору розробив Чарльз Дарвін⁷. Підходячи до вивчення мінливості та еволюції культурних рослин у ботаніко-географічних побудовах, Ч. Дарвін спирався на капітальну працю А. Декандоля «Рациональная географическая ботаника», де значне місце приділялося походженню культурних рослин [3, с. 55] та власних спостережень під час навколосвітньої подорожі. У фондах НБ ОНУ зберігаються

всесвітньо відомі праці вченого (Лл. 3). Монографія «О происхождении видов путем естественного отбора» (оригінальне видання англійською мовою – Лондон, 1859; переклад російською мовою проф. С. О. Рачинського – М., 1864; 2-е изд. – 1865)⁸ стала основою для подальшого розвитку теорії походження живих істот. В 11-й та 12-й главах монографії «Географическое распределение организмов» автор висловив ідею про існування географічних центрів походження біологічних видів, зокрема рослин. Ці погляди вчений розвивав у подальших роботах. Проаналізувавши великий матеріал з одомашнення тварин та введення до культури рослин, Ч. Дарвін створив вчення про штучний добір, викладене у книзі «Изменение животных и растений под влиянием одомашнивания» (Лондон, 1868)⁹, у якій науково обґрунтував перебіг формотворення у сільському господарстві. Нові породи та сорти з'являлися постійно та були досконалішими та різноманітнішими за ознаками, ніж вже існуючі. Інколи нові ознаки у домашніх тварин та культурних рослин з'являлися випадково, але людина брала активну участь у тривалому процесі відбору та закріплення потрібних їй ознак та властивостей.

Примітно, що російській переклад цієї книги Ч. Дарвіна був опублікований у 1867 р., раніше за оригінальний текст (СПб., 1867-68). Це стало можливим завдяки двом відомим вченим, що були професорами Новоросійського університету: палеонтологу-дарвіністу В. О. Ковалевському, що переклав книгу з видавничих гранок, наданих йому особисто Ч. Дарвіним, та фізіологу І. М. Сеченову, що редагував видання [5].

Монографія Льва Мечникова¹⁰ – швейцарського вченого російського походження – «Цивилизация и великие исторические реки» (Париж, 1889)¹¹ (Лл. 3), присвячена дослідженню географічних умов розвитку цивілізацій, продовжила традицію раціонального дослідження проблеми походження культурних рослин та цивілізації в цілому. Наукова громадськість і європейські читачі зустріли книгу із захватом. Вченому вдалося встановити закономірності впливу географічного довкілля на історичний розвиток людського суспільства, зокрема викласти ідеї щодо становлення і походження культурних рослин. Він зазначав, що найдавніші осередки обробки культурних рослин (сільського господарства) виникли і розвивалися в долинах великих річок – Нілу, Євфрату, Тигру, Хуанхе та ін. Цьому дослідженню вчений присвятив останні роки життя. Вперше Л. І. Мечников виклав цю концепцію в лекції, прочитаній у Лозаннському університеті, яку згодом надрукував у незавершеному вигляді у «Працях» Невшательського географічного товариства [7, с. 13]. Книга була видана другом і патроном вченого Ж. Ж. Елізе Реклю (визначний французький географ, видавець журналу «Geographie Universelle») через рік після смерті автора французькою мовою. Проте всі примірники, що були надіслані до редакцій російських журналів, були повернені відправнику з цензурних міркувань. Переклад російською побачив світ через десять років¹². Без цензурних купюр книга вийшла російською мовою у 1924 р. у кооперативному видавництві «Голос труда» [6].

Найбільш повну та обґрунтовану теорію центрів походження культурних рослин створив Микола Іванович Вавилов¹³ на базі досліджень, здійснених у 20-30 рр. XX ст.

Знаковою працею вченого стала книга «Центри происхождения культурных растений» (Л., 1926)¹⁴ (Лл. 4), за яку М. І. Вавилов отримав Державну премію ім. В. І. Леніна. Цю роботу вчений присвятив А. Декандолю, який вперше комплексно розглянув проблему походження культурних рослин. Праця М. І. Вавилова була

написана за матеріалами спостережень, зроблених під час подорожей та масштабних експедицій Світом, а також на підґрунті широкого аналізу наукової літератури. Книга містить відомості про походження культурних рослин Старого Світу та виклад методів дослідження. Дороговказом у пізнанні походження культурних рослин став запропонований М. І. Вавиловим диференціальний ботаніко-географічний метод. В результаті вивчення видів та сортів рослин, зібраних в країнах Європи, Азії, Африки, Північної, Центральної та Південної Америки, М. І. Вавилов сформулював уявлення про географічні центри походження культурних рослин. Ця праця стала науковою основою для цілеспрямованих пошуків генетичного матеріалу для селекції корисних рослин і мала велике науково-практичне значення.

Взагалі, дослідження центрів походження культурних рослин проходить червоною ниткою через усе життя Миколи Івановича. За період з 1924 р. по 1940 р. ним написана низка статей, присвячених цій темі¹⁵.

Деякі статті були дороблені, розширені та згодом опубліковані як окремі видання. У 1924 р. М. І. Вавилов описав лише три центри походження, проте у 1940 р. виявив вже сім центрів різноманітності форм, а отже і центрів походження культурних рослин (Південноазіатський тропічний (33% всіх видів культурних рослин), Східноазіатський (20%), Південно-західноазіатський (4%), Середземноморський центр (11%), Ефіопський (4%), Центральноамериканський, Андійський). У 1970 р. учень і друг Миколи Івановича П. М. Жуковський описав ще 4 центри: Австралійський, Африканський, Європейсько-Сибірський і Північноамериканський. Незмінною залишилася базова ідея Вавилова, що центри походження є центрами різноманітності. Вперше всі його публікації з цього питання були зібрані у ювілейній збірці «Происхождение и география культурных растений» (Л., 1987)¹⁶. Праці у збірнику розташовані у хронологічному порядку, що надає можливість читачеві прослідкувати за розвитком поглядів і інтересів М. І. Вавилова: від дослідження походження окремих рослин до встановлення культурних флор, притаманних окремим регіонам світу. Результати, отримані М. І. Вавиловим у ході експедицій, мають не лише теоретичний, але і практичний характер: крім викладу теорії про центри походження, ним було створено унікальну колекцію культурних рослин у Всесоюзному інституті рослинництва (ВІР) у Ленінграді (зараз Санкт-Петербург), яка фактично стала першим у світі банком генів¹⁷.

Науковим експедиціям М. І. Вавилова, що проходили у 20-і та 30-і роки ХХ ст., присвячена книга «Пять континентов». «Автор попытался соединить трудно соединяемое – географию, ботанику, агрономию, историю культуры – в полном сознании того, что надо сделать много больше, чем сделано» [2, с. 20]. У книзі містяться відомості з географії культурних рослин, описи природи та міст, спостереження за побутом землеробів, відомості про землеробство та рослинництво в різних країнах, цікаві епізоди, пов'язані із зустрічами з іноземними вченими та державними діячами. Книга, присвячена сторіччю з дня народження вченого, була опублікована у 1987 р. у видавництві «Мысль» (Москва). На жаль, ця робота не була завершена автором, а частина рукопису взагалі була втрачена. Збереженню частини рукопису наукова спільнота завдячує А. С. Мишиній, яка працювала у М. І. Вавилова машиністкою-стенографісткою та, незважаючи на перешкоди воєнного часу, зберегла глави книги [2, с. 15]. Зберігся докладний план книги, зроблений автором. З нього видно, що при написанні книга поділялася на дві частини. Перша частина відводилася експедиційним дослідженням у країнах Старого Світу, а друга – дослідженням у країнах Нового Світу [2, с. 15]. Фактично

перша частина майже повністю збереглася, але попередній план був значно ширше. З другої частини рукопису була знайдена лише одна глава «Путешествие в Бразилию». Щоб якимось заповнити втрачену частину, упорядники опублікували в кінці книги статтю М. І. Вавилова «По Северной и Южной Америке» (газ. Известия, 1933, 29 марта). Вона не була призначена автором для книги «Пять континентов» – це фактично звіт про відрядження М. І. Вавилова до Північної та Південної Америки. Різноманітність та багатство змісту робить книгу цікавою для ботаніків, географів, працівників сільського господарства і навіть пересічних читачів.

Соратником та науковим сподвижником М. І. Вавилова був випускник Новоросійського університету академік Петро Михайлович Жуковський¹⁸ (Іл. 5). Петро Михайлович присвятив більше 60 років життя ботанічній науці та залишив значний слід в багатьох її галузях. Напрями наукової діяльності вченого визначилися ще в період навчання в Новоросійському університеті під впливом таких визначних вчених, як В. А. Ротерт, Ф. М. Каменський, В. В. Половцев. Наукові інтереси П. Жуковського знаходилися в галузі ботаніки, систематики, географії та історії культурної флори, морфології та генетики. Своїм другом та вчителем Петро Михайлович вважав М. І. Вавилова, який вражав грандіозністю своїх планів щодо вивчення світових ресурсів культурних рослин. «Я пошел по этому пути под могучим влиянием ... классика генетической систематики и географии культурных растений Н. И. Вавилова», – писав П. М. Жуковський [28, с. 2]. Саме М. І. Вавилов запросив П. М. Жуковського до Всесоюзного інституту ботаніки та нових культур (сьогодні ВІР ім. М. І. Вавилова), де Петро Михайлович організував гербарій культурних рослин Старого і Нового Світу.

Всім спеціалістам відомий підручник П. М. Жуковського «Ботаника», що витримав п'ять видань (М., 1938, 1940, 1949, 1964, 1982), дороблених та доповнених. Цей підручник було перекладено багатьма мовами світу, зокрема китайською. У 1950 р. вийшла капітальна праця вченого «Культурные растения и их сородичи» (М., 1950), у якій представлений багатий матеріал з ботаніко-географічних, цитогенетичних, загальнобіологічних та еволюційних основ селекції рослин. Наведені описи рослин значно полегшують їх використання з метою інтродукції та селекції. Книга перевидавалася ще два рази (1964, 1971). До третього видання (Л., 1971), крім вже виданих, але перероблених та доповнених частин, першою главою ввійшла праця «Світовий генофонд рослин для селекції», яка вперше була опублікована окремим виданням в 1970 р. Вона стала своєрідним підсумком наукової діяльності П. М. Жуковського з питань походження рослин. Книга являє собою перероблену доповідь, яку автор читав на Річних загальних зборах Всесоюзного ботанічного товариства (квітень 1968 р.). Розвиваючи ідеї М. І. Вавилова про центри походження культурних рослин, П. М. Жуковський встановив 11 ботаніко-географічних центрів, базових для його теорії генетичних центрів. Вперше була висунута концепція вузько ендемічних мікрогенцентрів на земній кулі, які ще не були використані селекціонерами та генетиками. Усі згадані праці зберігаються у фондах Наукової бібліотеки¹⁹. Своїми науковими працями П. М. Жуковський заслужив великий авторитет у галузі теоретичної та практичної ботаніки, генетики та еволюції культурних рослин, його перу належить близько 200 праць.

У 20-му ст. наукове мислення у питанні походження культурних рослин знаходилося під впливом ідей М. І. Вавилова. Але згодом з'являлися як і послідовники його ідей, так і критики. Так, доктор біологічних і сільськогосподарських наук Євгенія Миколаївна Синська (1889-1965), будучи другом та соратником

М. І. Вавилова, продовжила працю Миколи Івановича з встановлення меж центрів культурних рослин, уточнення історичних зв'язків між центрами та провела порівняльний аналіз культурних флор в середині центрів²⁰. Дж. Харлан (Jack Harlan 1917-1998), відомий американський ботанік і агроном, уточнив та поновив концепцію М. І. Вавилова, додавши уявлення про простір, час та розмаїття. Ідея просторової роз'єднаності і багаторазового окультурення рослин була вперше сформулювала ним у 1951 р. у праці «Анатомія генних центрів», розвинута у статті «Походження агрокультур: центри і не центри». Розмірковуючи над питанням виникнення феномена культурного рослинництва та синтезувавши спостереження, вчений виклав свої уявлення у книзі «Життя полів: наша сільськогосподарська спадщина» (Нью-Йорк, 1995)²¹. Познайомившись у 15 років з М. І. Вавиловим, що зустрічався з його батьками під час візиту до Америки, Джек Харлан на все життя залишився під впливом його харизми. Йому належить твердження, що «всі, хто цікавляться цією проблемою (*центрів походження культурних рослин*) є його (Вавилова) учнями» (курсив наш) [25, с. 761, 764].

Отже, розглянувши уявлення вчених про походження культурних рослин у доісторичні часи, звернемося безпосередньо до історії рослин Старого та Нового Світу. Доречно буде згадати залучену до проекту карту XV ст., що зображує описану Клавдієм Птолемеєм ойкумену (1482 р., гравюра Іоганна Шнітцера) (Лл. 6) (з грец. «освоєна людством частина світу»). Ойкумена – це частина Землі, яка була відома європейцям до відкриття Америки у 1492 р. До неї входили два материка – Євразія та Африка або три частини світу: Європа, Азія і Африка. Власне, це той регіон, у межах якого було створено біблійні тексти, тому, говорячи про Старий Світ, неможливо не звернутися до Святого Писання. Біблія, якщо її розглядати як бібліографічне джерело, містить безліч важливих відомостей про минулі часи. І не тільки про традиції та звичаї народів, що мешкали тисячоліття тому на берегах Середземного та Червоного морів, а й про флору, фауну та географію краю. У вирі життя людина часто не помічає рослини, що її оточують. Віддати їм належне допомагає Біблія.

У «Фонді стародруків, рідкісних видань і рукописів Наукової бібліотеки» зберігається багато примірників Біблії, різних за часом видання, оформленням, конфесійною приналежністю, написані різними мовами. Всі вони мають наукову і бібліографічну цінність. Особливу увагу привертає видання Святого Писання, ілюстроване французьким художником Гюставом Доре²² (Лл. 7). Ілюстрації на біблійну тематику створювалися багатьма майстрами-образотворцями, але серед них Г. Доре був неперевершеним. Своїм реалістичним стилем Доре дав друге життя біблійним оповіданням. В Музеї рідкісної книги НБ зберігається двотомне видання, опубліковане у 1866 р., що містить 230 ілюстрацій²³. Російський переклад Біблії Доре був виконаний Святішим Урядовим Синодом та здійснений фірмою відомого російського книговидавця М. Й. Вольфа у 3-х томах під назвою «Библия, или Священные книги Старого и Нового Завета» (СПб., М., 1876-1878). Цінність видання полягає не тільки у повноті перекладеного тексту, а й у тому, що воно містить не репродукції з ілюстрацій, а справжні граверні відбитки. М. Й. Вольф отримав право на друкування безпосередньо з тих дошок, які були гравіровані під наглядом самого Доре в його майстерні. Біблія була видана невеликим накладом та вважалася найкращою на той час за якістю перекладу та виконанням. Примірники були одразу розпродані. Книга стала бібліографічною рідкістю, тим більше, що кліше після видання були одразу знищені гравером.

Біблія приваблювала і цікавила не тільки художників, а весь християнський світ. Проте, як відомо, текст Святого Писання був написаний арамейською, івритом та грецькою, тому особливої ваги і авторитету набувала постать перекладача та його робота. Не винятком були переклади слов'янськими мовами, надруковані кирилицьким шрифтом. Перше повне видання канонічного біблійного тексту церковнослов'янською мовою – це «Острозька Біблія» (1581) (відома також як Біблія Івана Федорова), перша визначна пам'ятка книгодрукування в Україні. Острозька Біблія виступила важливим чинником розвитку богословської думки в Православній Церкві, стала першим повним зібранням книг Старого й Нового Заповітів старослов'янською мовою й, відповідно, виступала основою для різноманітних видань біблійних текстів цією мовою. Поважне ставлення до цієї Біблії стало однією з причин того, що збереглося чимало її примірників. Наклад видання на книзі не зазначений, але фахівці вважають, що було надруковано 1000-1500 примірників. До нашого часу дійшло понад 250 з них, які зберігаються в музеях, бібліотеках, архівах України й зарубіжжя [17]. У колекції університетської бібліотеки серед стародруків, виконаних кирилицьким шрифтом, почесне місце займає «Острозька Біблія». Видання було придбане у 1894 р. На цьому примірнику «Острозької Біблії» збереглися записи попередніх власників книги, що надає змогу скласти уявлення про його історію [23, с. 135-136].

В Музеї рідкісної книги також зберігається факсимільне видання найдавнішого пам'ятника церковнослов'янської мови «Остромирово Євангеліє»²⁴ (Лл. 8). Цей рукопис XI ст. – перший датований рукописний пам'ятник, створений на Русі. Відомості з останньої сторінки видання свідчать, що написане воно було приблизно за півроку (з 21 жовтня 1056 р. по 12 травня 1057 р.) дияконом Григорієм для новгородського посадника Остромира. Рукопис зберігався у Софійському соборі в Новгороді. Перша згадка про «Остромирове Євангеліє» знайдена у 1701 р. в описі майна однієї з церков Московського Кремля. У 1720 р. за наказом Петра I книга була відіслана разом з іншими раритетами до Санкт-Петербурга. Потім сліди її губляться до 1805 р., коли Євангеліє було виявлено серед речей покійної Катерини II. Олександр I розпорядився передати книгу в Імператорську публічну бібліотеку (нині Російська національна бібліотека ім. М. Салтикова-Щедріна, Санкт-Петербург), де вона зберігається і донині [22, с. 7]. «Остромирово Євангеліє» є одним із важливих джерел вивчення старослов'янської і давньоруської мов. В ньому, крім давньоруських, відбито мовні особливості, що згодом стали характерними для української мови.

В контексті наукового проекту доречно було звернутися до книг, що описують Святу Землю²⁵, подорожі до неї та її описи (Лл. 6), зокрема рослинний світ. В колекції університетської бібліотеки зберігається унікальне двотомне видання А. С. Норова²⁶. «Путешествие по Святой Земле в 1835 году» (СПб., 1838)²⁷ – один з найпопулярніших творів XIX ст. (Лл. 9). Слід відмітити, що через понад 170 років він зберігає і літературну привабливість, і наукове значення. Науковою метою подорожі автор вважав вивчення географії та топографії Палестини у порівнянні з текстами Святого Писання [10]. Вивчення та описи Палестини й оточуючих її країн вчений ґрунтував, з одного боку, на основі тексту Біблії, з іншого – на результатах досліджень філологів та істориків того часу. Твір А. С. Норова – це глибоке дослідження біблійної та християнської історії, археології, етнографії та культурології Святої Землі. Таким чином, А. С. Норов по праву вважається творцем вітчизняної біблійної археології. Матеріали, зібрані вченим, цінні ще й тому, що деякі

пам'ятники, які він описав, сьогодні втрачені. Перше видання було надруковано вкрай малим накладом та вже у першій половині XIX ст. було повністю розкуплено колекціонерами. Одним з таких колекціонерів був історик М. К. Шильдер, книжкове зібрання якого було передано до бібліотеки Новоросійського університету в 1902 р. [18, с. 132-133]. Двотомник А. С. Норова зберігається в іменній колекції Шильдера²⁸ у Фонді стародруків, рідкісних видань та рукописів. Особливістю видання є не тільки докладний та цікавий опис Святої Землі, а й чудові ілюстрації, зроблені самим автором. Вони зображують «... места священных событий Ветхого и Нового Заветов, были срисованы с натуры, со всевозможным тщанием; ни какие живописные украшения, не существующие на месте, не были допущены в этих видах, из которых большая часть, ни кем из новейших путешественников не были еще изданы» [20, с. III].

Цікавими з точки зору набору географічних, історичних та інших корисних відомостей є путівники. Путівник – це довідник про якесь місто, історичну місцевість, туристичний маршрут. Композиція путівника часто підпорядкована маршрутам, що пропонуються для огляду пам'яток описуваної місцевості. З цього приводу слід згадати книгу, що зберігається в фондах НБ ОНУ імені І. І. Мечникова «Путеводитель по Святой Земле»²⁹ (Іл. 10). Обкладинка цього примірника була реставрована. Автора вдалося встановити по дарчому напису – це Петро Ніщинський (літературний псевдонім Петро Байда)³⁰. Путівник був виданий під егідою Руського Св. Іллінського скиту на Афоні у типографії Є. І. Фесенко у 1886 р. в Одесі. Видання містить 19 літографічних малюнків, новий план Єрусалима та карту Палестини. Призначена книга для паломника, який «... жаждет душевного утешения в поклонении Святым местам...» [19, с. II]. Укладач путівника в стислому вигляді описав Святі місця на основі власних спостережень, а також систематизував та виклав відомості, корисні для мандрівників, що містилися у вітчизняній та іноземній літературі того часу. П. Ніщинський обробив всю доступну літературу, починаючи з найдавніших часів та закінчуючи останніми відкриттями, зробленими в Єрусалимі при розкопках у 1883 р., що проводилися на кошти «Православного палестинського товариства». При описі священних подій у тексті подаються посилання на текст Біблії із зазначенням глав та віршів, де про них йде мова.

Цінним джерелом інформації були стародавні хроніки (хроніка (грец. *chronikós* – зв'язаний із часом) – різновид історичної літератури, зібрання записів з викладом найважливіших подій того чи іншого періоду в хронологічному порядку). У Фонді стародруків, рідкісних видань і рукописів НБ зберігається одна з найбільш відомих перших друкованих книг у світі, інкунабула 1493 р. «Книга хронік»³¹ Гартмана Шеделя³². Книга відома світу під різними назвами: і «Книга хронік», і «Нюрнберзька хроніка», і «Всесвітня хроніка» (Іл. 11). Працюючи над книгою, Г. Шедель використовував біблійні тексти, праці античних істориків, авторів епохи Відродження; про сучасні йому події розповідав зі слів очевидців чи використовував власні спостереження. Хроніка написана латинською мовою та охоплює період від «створення світу» до XV ст. Шедель описав відомі на той час країни світу, важливі політичні та церковні події Європи, надаючи свої праці енциклопедичного характеру. Особлива цінність книги – це описи багатьох європейських міст з докладними картами та гравюрами-панорамами, що розміщувались на розвороті сторінки. Видана праця була у Нюрнберзі в типографії А. Кобергера – відомого діяча інкунабульного періоду книгодрукування, видання якого відрізнялися великим форматом та об'ємом. Так, і «Хроніка» являє собою великий фоліант, унікальний за

наявністю в ньому близько 2000 ксилографічних ілюстрацій. Ілюстрації-гравюри були виконані вчителем А. Дюрера М. Вольгемутом та В. Пляйденвурффом. Вважається, що в оформленні книги взяв участь і молодий А. Дюрер [29, с. 14-16]. Латиномовне видання вийшло накладом 1500 примірників. Через півроку «Хроніка» була надрукована німецькою мовою з тією ж кількістю ілюстрацій накладом в 1000 примірників. Сьогодні відомо чимало примірників цього видання. В Наукову бібліотеку за інвентарними книгами «Хроніка» потрапила 20 грудня 1936 р. Джерело надходження, на жаль, невідоме. Але книга містить декілька екслібрисів [29, с. 7]. У розділі «Про європейську область Сарматію» викладена інформація, що стосується історії України. У 2007 р. співробітники відділу рідкісних книг та рукописів НБ вперше переклали цей текст українською мовою та опублікували його окремим виданням. Окрім перекладу до книги було вміщено фототипії названого розділу і коментарії до тексту. Видання супроводжується бібліографічним списком, іменним та географічним покажчиками.

Коли ми розглядаємо Старий Світ як один з перших відомих центрів походження культурних рослин, основним джерелом дослідження стає текст Біблії. У зв'язку з цим доречно згадати про достатню нову галузь досліджень, що виникла на межі фундаментальних наук – біблійну ботаніку. Вона щільно пов'язана з етнологією, літературознавством, фольклористикою, безпосередньо ботанікою [27]. Низка дослідників встановили, що рослини в значній мірі впливають на характер місцевості, на побут населення. Тільки за наявності знань про рослинний світ стають зрозумілими численні описи природи у Біблії, звичаї давніх євреїв, а також біблійні прислів'я, приказки, притчі, байки тощо. Вивченню цього аспекту Біблії приділяли увагу такі вчені, як шведський природознавець, видатний учений XVIII ст. К. Лінней (1707-1778), вчений, що вивчав флору Ізраїлю, М. Зохарі (1898-1983), літератор-народознавець А. Топачевський, д-р сільськогосподарських наук, проф. В. П. Рябчук, канд. фармацевтичних наук І. Сокольський³³. Крім того, з книжкових новинок звертає на себе увагу комплексна монографія «Рослини Святого Письма та перспективи біблійного саду», яка була підготовлена колективом Чернівецького університету та опублікована у 2010 р.³⁴

У Святому Писанні згадується близько 120 рослин. Частіше це рослини, що мали відношення до біблійного побуту. Проте багато біблійних рослин набули символічний характер, їм приділяють увагу залежно від їх естетичного та практичного значення. В проєкті увага насамперед приділялася рослинам-символам.

За поширеною думкою, яблуко – це символ первородного гріха; більшість хвойних рослин символізують велич, славу, багатство і безсмертя людської душі; Христа асоціюють з непохитним дубом. Мірилами добробуту, звичайно, виступають сім благословених рослин («велика сімка»): пшениця, ячмінь, виноград, пальма, олива, гранат, інжир. Троянда та лілея згадуються завдяки своїй красі: троянда – символ небесної досконалості, а біла лілея – символ чистоти і непорочності, саме тому поряд з Богоматір'ю майже завжди є лілея. Символом безгрішності виступають каштани, вічного життя – плющ, а добропорядності – персики. Але Біблія описує не тільки чесноти, а й гріхи людські, які теж знайшли своє відображення у рослинному світі. Так, символом спустошення є кропива, мучеництва – чортополох, реп'яхи і лопух, гіркоти покарання за безчестя і пороки – полин, а відплати за гріхи людські – неопалима купина, зізіфус. Дивлячись на цей перелік, бачимо наскільки високу естетичну культуру та багатогранне світосприйняття мали творці Біблії.

Для аналізу згадок про рослини у Книзі книг одним із завдань наукового проекту було виявлення цитат з тексту Біблії та представлення їх російською, українською та англійською мовами. В перекладах різними мовами в одних і тих самих сюжетах іноді вказуються різні назви. Тексти Старого та Нового Заповітів перекладалися з івриту та арамейської мови древньогрецькою мовою, а вже потім – різними мовами світу, в тому числі російською та українською. Природно, що тексти перекладали люди, які розумілися на Святому Писанні, але не настільки ж досвідчені у ботаніці. Труднощі виникали, коли мова йшла про рослини тих країн, що згадуються у Біблії, але незнайомі в інших країнах. Лише знання символіки рослин та уява допомагали перекладачам підібрати правильну назву чи зробити адекватну заміну однієї рослини іншою [26, с. 124].

Текст Біблії лише називає рослини, використовує їх у певному контексті, не даючи повної характеристики. Наукова характеристика видів рослин, що згадуються у Біблії, може бути отримана з численних джерел, що зберігаються у фондах НБ. Серед тих книжок є декілька, в яких комплексно розглядаються біблійні рослини. Однією з таких книг є видання «Библейская флора» (СПб., 1914)³⁵, упорядкована інспектором народних училищ Д. М. Березкіним (Лл. 12). Це видання було схвалено Святішим Синодом як посібник для духовно-навчальних закладів та удостоєно повної премії Митрополита Макарія. Автор називає своє видання ботанічним атласом особливого виду [1, с. IV], назва якого говорить сама за себе, чим і окреслюються межі його завдань. Вони полягають у наочному поданні уявлень про рослинний світ відомих з Біблії місцевостей: подається наукова інформація про рослину, а також тлумачення тексту Святого Писання. Цільове призначення видання автор визначає як наочний посібник при читанні та вивченні Біблії. Для полегшення сприйняття наукових термінів у статтях про окремі рослини, автор визнав за необхідне помістити на початку видання главу під назвою «Краткие сведения из морфологии семянных растений», де пояснює ботанічні поняття з наукової точки зору. Крім того, надається список джерел та посібників, які були використані при упорядкуванні атласу (75 позицій). Змістовний список містить відому на той час літературу за названою темою: видання ботанічного характеру, книги, що пояснюють Священні тексти Біблії, описи подорожей вчених до Святої Землі, енциклопедії та словники. Видання добре ілюстроване: кожна стаття супроводжується малюнками рослин (159 малюнків), а у додатках надається 12 кольорових таблиць рослин, 12 видів рослинного покриву Палестини та флористична карта Біблейських країн.

Доречно згадати і сучасні дослідження на тему біблійної ботаніки. Наприклад, праця доктора сільськогосподарських наук, професора В. П. Рябчука «Біблійна ботаніка» (Львів, 2002)³⁶. У книзі зібрані відомості про 38 найбільш відомих та популярних біблійних рослин. Відомості представлені у вигляді окремих статей, де подається ботанічний опис рослини, згадка у Святому Писанні, цитата з Біблії та навіть практичне використання рослини у медицині та кулінарії. Видання супроводжується допоміжними покажчиками: богословським, предметним, тематичним, а також іменним покажчиками.

Тексти Біблії цікаві не тільки для богословів, філологів, науковців, в них завжди черпали натхнення митці. В ході виконання проекту була переглянута велика кількість мистецтвознавчих альбомів та відібрані відповідні картини класиків живопису. Роздуми над глобальними філософськими темами, описаними в Біблії, незмінно давали поживу для художнього осмислення біблійних подій у живописі.

До цих ключових для світогляду людини сюжетів зверталися майстри різних шкіл та напрямків, використовуючи при цьому рослинні елементи як символи і асоціації. Але не тільки біблійні сюжети супроводжуються зображенням рослин. На полотнах митці використовували рослини-символи для більш глибокої передачі змісту картини. Наприклад, всім відомий символ первородного гріха – яблуко (Лл. 13). Альбрехт Дюрер на картині «Адам і Єва»³⁷ зобразив один з найпопулярніших сюжетів – гріхопадіння. Європейська традиція вважає яблуко плодом з дерева пізнання, саме в цьому значенні і використовує автор цю рослину. Ця ж рослина використана у картині Лукаса Кранаха «Мадонна з немовлям під яблунею»³⁸. Символіка цієї картини (яблуко та хліб в руках немовляти) пов'язана з християнським догматом про гріхопадіння і спасіння роду людського, тобто показане високе призначення Ісуса, що жертвуючи собою, рятує людство, та покірність його і Богоматері уготованій долі. І такі приклади можна навести про усі рослини-символи, що згадуються у Біблії.

Взагалі, рослинний світ Старого Світу – це невичерпне джерело для дослідників різних галузей знання. Незважаючи на велику кількість вже опублікованої літератури на цю тему, продовжуються і нові дослідження, а внаслідок цього з'являються нові наукові, культурологічні та популярні публікації.

Але ж всім відомо, що крім Старого є і Новий Світ зі своїм рослинним і тваринним світом, традиціями, уявленнями, символами. Знайомство європейців з Новим Світом почалося у часи Великих географічних відкриттів – період з кінця XV до половини XVII ст.³⁹ Цей невеликий строк в історії людства докорінно змінив уявлення про Землю.

Із збагаченням знань про географію світу збільшувалися знання про рослинний світ Землі, в обіг стали входити нові види рослин, які ставали культурними. Так, картопля, томати, кукурудза, тютюн прийшли до нас з Нового Світу (Центральної і Південної Америки). Відповідно з'являлися нові теми для наукових досліджень, почала розвиватися наука «географія рослин», що вивчає розподіл рослин за зонами і поясами земної кулі та їх поєднання. Історію цієї науки зазвичай відлічують з опублікування у 1807 р. твору О. Гумбольдта «Ідеї про географію рослин». В цій праці вчений на основі багатого фактичного матеріалу конспективно зробив фундаментальні узагальнення та установки, що стали базою для розробок інших дослідників. Звичайно, раніше у працях різних вчених розглядалися окремі аспекти географічного розподілу рослин, проте саме О. Гумбольдт вивів цей напрямок на рівень цілісної науки з її предметом, методами та концепціями [11, с. 508].

В Науковій бібліотеці зберігається примірник збірки «География растений» (М.; Л., 1936)⁴⁰, що містить основні твори вченого з цієї проблематики. Вперше російською мовою була опублікована робота «Идеи о географии растений» (1807), що відображує основні погляди вченого. Праця «Идеи о физиономичности растений» (1808) вперше була надрукована у Берліні, потім увійшла до другого тому «Картин природы» (1-е вид. 1808), російською мовою перекладена у 1823 р.⁴¹ Твір «Пролегомены (введение) к географическому распределению растений» (1817) був опублікований у Парижі латинською мовою, до виходу в світ даної збірки (1936), російського перекладу не існувало. В університетській колекції у фонді Воронцова зберігається латинський примірник 1817 р.⁴² До збірки включена невелика глава, присвячена «органічному життю», з 1-го тому твору «Космос», перше видання якого було опубліковано у Німеччині у 1845 р. (російський варіант – 1846 р.)⁴³. Стаття «О закономерностях, наблюдаемых в распространении растений» була

вперше надрукована у 18-у томі видання «Словник природничих наук»⁴⁴ у 1820 р., російською мовою до 1936 р. не друкувалася. Останньою статтею у збірці була включена праця О. Гумбольдта «География растений» (1826), вперше перекладена російською мовою. Стаття цікава тим, що надає повне зведення стану вивчення географії рослин до 1826 р. та праць самого О. Гумбольдта зокрема. Усі перелічені праці, опубліковані одночасно в одній збірці, представляють картину того, що розумів О. Гумбольдт під географією рослин [8, с. 47-48].

Російська імперія свого апостола географії рослин знайшла у 1894 р. в особі А. М. Бекетова, коли з'явилася його змістовна енциклопедична стаття⁴⁵, де він ясно виклав сутність та перспективи цієї науки. Андрій Миколайович Бекетов⁴⁶ – автор першого в Російській імперії систематичного підручника з ботаніки та географії рослин⁴⁷. У цій праці вчений висунув уявлення про «біологічні комплекси» як групи рослин, що розповсюджуються під впливом суми зовнішніх чинників, до яких той чи інший вид рослин пристосовувався в процесі свого історичного розвитку. Текст супроводжується 9-ма гравюрами (фототипіями) (Іл. 14).

Традиції А. М. Бекетова в галузі географії рослин продовжували В. Л. Комаров (директор Ботанічного інституту та Президент Академії наук СРСР) та А. М. Краснов (засновник Батумського ботанічного саду).

Українська географія рослин зароджувалася на стику XIX-XX ст. (Іл. 15). Одним з послідовників ідей А. М. Бекетова був А. М. Краснов⁴⁸ – професор Харківського університету, друг і однодумець В. І. Вернадського. Будучи одночасно і географом, і ботаніком, А. Краснов об'їздив з експедиціями майже усю Азію та Середземномор'я. Ці подорожі стали основою для написання твору «География растений» (Х., 1899)⁴⁹. Цю фундаментальну працю вчений присвятив своєму першому вчителю А. М. Бекетову. А. М. Краснов започаткував фітогеографію та здійснив районування земної кулі, дотримуючись зонально-географічного принципу.

Ще один послідовник А. М. Бекетова український вчений Г. І. Танфільєв – геоботанік, професор Новоросійського університету. У 1923 р. він став автором першого вітчизняного (та першого російськомовного) курсу історичної географії культурних рослин (Одеса, 1923)⁵⁰. Робота успадкувала традиції класичного твору А. Декандоля «Происхождение культурных растений» (Париж, 1883). Зміст праці Г. І. Танфільєва значно глибший, ніж можна чекати від підручника: він містить аналітичні огляди впливу екологічних чинників та ботаніко-географічних областей Землі, а також повністю оригінальні карти [11, с. 509].

Торкаючись теми розвитку географії рослин, доречно згадати про ботанічні сади. Ці науково-дослідні, освітні та культурні установи є, з одного боку, центрами інтродукції рослин, тобто перенесення рослин з одного регіону в інший для їх подальшої культивування в нових умовах, а з іншого боку – організаціями, метою яких є збереження рослинного світу. Вважається, що ботанічні сади беруть початок від монастирських аптекарських садів, що виконували у середньовічній Європі утилітарні (тут вирощували лікарські і плодові рослини) та релігійно-символічні функції (натяк на райський сад).

Починаючи з XIV ст. європейські монастирські аптекарські сади поклали початок роботам з первинної інтродукції, збору, опису і систематизації рослин. В епоху Великих географічних відкриттів португальці ввезли до Європи багато рослин з Азії, Африки, Америки. Це стало поштовхом до створення перших ботанічних садів у Салерно (1309), Венеції (1333), Кельні (1350). В Російській імперії донині збереглися ботанічні сади, організовані як «аптекарські городи» за указом Петра I:

у Москві (1706) та Санкт-Петербурзі (1714) [24]. В Україні перші ботанічні сади з'явилися у XVIII ст.: у Лубнах (1721), у Києві (1770) [16, с. 84]. У першій половині XIX ст. нові ботанічні сади створювалися головним чином як учбові сади при університетах, зокрема і при Новоросійському університеті (1867). Ботанічний сад функціонує і до сьогодні. Найдавнішим з університетських ботанічних садів вважається ботанічний сад Болонського університету (цьому університету належить і найдавніший гербарій). Університетські ботанічні сади переважно займалися дослідженням та впровадженням нових рослин, які привозили торгові та науково-дослідницькі експедиції.

У фондах Наукової бібліотеки зберігається довідник «Ботанічні сади та дендропарки України» (К., 2010)⁵¹, що містить найновіші відомості про ботанічні сади та дендропарки України. Видання було підготовлено в рамках проекту програми розвитку ООН в Україні та Глобального Екологічного Фонду «Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні». Як кажуть науковці, цей довідник чекали майже 50 років. У книзі зібрано відомості про історію створення, сучасний стан і досягнення українських ботанічних садів та дендропарків. На сьогодні в Україні існує 29 ботанічних садів та 17 дендропарків, які розпорошені по різних відомствах та міністерствам і об'єднані Радою ботанічних садів та дендропарків.

Як ми вже відмічали вище, епоха Великих географічних відкриттів не лише вибухоподібно розширила межі відомого світу, але й так само у сотні разів збільшила кількість відомих живих організмів. Швидке накопичення рослинного матеріалу у ботанічних садах потребувало його наукового вивчення та систематизації. Біологія опинилася на межі хаосу, вихід з якого шукало багато великих та талановитих вчених. Одним із засновників сучасної біологічної систематики став шведський вчений Карл Лінней⁵². Він розробив штучну систему класифікації живих організмів, зокрема рослин⁵³ та виклав її у своїй праці «Система природи», яка одразу зробила його всесвітньо відомим. Перше видання було опубліковано у 1735 р. та протягом 53 років витримало 13 перевидань (12 з них вийшли при житті вченого, кожен раз збільшуючись в об'ємі). Для сучасної систематичної практики найбільш важливим є десяте видання, опубліковане у Стокгольмі у 1758 р. Саме це видання зберігається в університетській книжковій колекції у фонді Воронцова⁵⁴. Систему Ліннея використовують і сьогодні, незважаючи на те, що вона не раз піддавалася критиці. Ще одне з визначних видань К. Ліннея – це «Філософія ботаніки» (1751), де детально викладаються принципи опису та найменування рослин. Цей твір також вважається одним з основоположних творів в біологічній систематиці. Перше видання вийшло у 1751 р. у Стокгольмі⁵⁵. Відомі два переклади російською мовою: скорочений переклад Т. Смеловського, опублікований у Санкт-Петербурзі у 1800 р., та повний академічний переклад, який вийшов у серії «Пам'ятки історії науки» у 1989 р.⁵⁶ Книга побудована як збірка афоризмів у супроводі коментарів та системи посилань. Взагалі у ній 365 афоризмів, що об'єднанні у 12 глав. Таким чином, К. Лінней афористично виклав принципи, якими він керувався при вивченні рослин (Лл. 16).

Праці К. Ліннея мали неабиякий вплив на розвиток всієї європейської науки. Ними широко користувалися вчені створених у XVIII ст. Академій наук: Французької і Берлінської. Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова може пишатися одним з найповніших зібрань праць Французької Академії наук⁵⁷. Серія щорічних видань «Історія Королівської академії наук» (дослівно; по суті – це

«Праці Французької академії наук») була створена у 1699 р. Вона представляє собою щорічні звіти про діяльність академії з 1699 по 1790 рр. (опубліковані 1702-1797), регулярне видання мемуарів, статей та наукових оглядів з природничих та технічних наук. Ця серія є раритетною тому, що у бібліотеці зберігається повний комплект цього видання (Л. 17).

Неабияке значення в освоєнні природних скарбів нашого краю мали роботи німецько-російського вченого Сімона Палласа⁵⁸. Він прославився науковими експедиціями по території Росії у 2-й половині XVIII ст. У 1780-х рр. він посилено працював над підготовкою загального зведення рослин Росії «Флора Росії»⁵⁹ (Л. 18). Унікальне видання побачило світ у часи правління Катерини II у 2 випусках (1784, 1788). У найвідомішій праці вченого-природознавця комплексно представлені екологічні умови зростання окремих видів рослин, зональність, їх розповсюдження, особливості фауни. Повна назва праці «Флора Росії, чи Зібрання зведення російських рослин 1784 та 1788 років, виконані Петером Симоном Палласом». Довідник містить дві описові частини зведення російських рослин латинською мовою, що становлять єдиний том і містять описи близько 300 рослин та 100 ілюстрацій (гравюри розфарбовані вручну). Описи рослин містять назву рослини різними мовами, детальний опис окремих елементів рослини та практичне використання. Ілюстрації були створені у роки розквіту ботанічного малюнка найвідомішими граверами XVIII ст. Багатофункціональний довідник і сьогодні не втратив своєї цінності для ботаніків.

До складу відомої експедиції С. Палласа, що тривала шість років (1768-1774), входив гімназист В. Зуєв, який згодом став академіком Санкт-Петербурзької академії наук. Учень М. В. Ломоносова, В. Зуєв в експедиції С. Палласа по Сибіру проявив себе незамінним помічником, багато сторінок у записках Палласа належить саме йому. Він очолював самостійний загін, пройшов по Обі через тундру до Льодовитого океану, наніс на карту Карський залив, зібрав експонати для Петербурзької кунсткамери [13, с. 2]. Саме В. Зуєв переклав російською мовою з рукопису праці С. Палласа «Описание растений Российского государства с их изображениями», що зберігається у Музеї рідкісної книги НБ у фонді Воронцова⁶⁰.

Та повернемося до вітчизняних реалій: в Одесі перший ботанічний сад було створено у 1819-1820 рр. як самостійну науково-дослідну та науково-практичну установу, що займалася міським озелененням та впровадженням дендрологічних багатств світової флори в регіональних умовах. Першим директором Одеського Імператорського ботанічного саду був відомий французький ботанік Карл Десмет⁶¹. Проте, у середині XIX ст. сад і створене на його базі училище, що готувало садівників, занепали і були переведені до Умані (Царицин сад, сьогодні Софіївка). Послідовні і спрямовані ботанічні дослідження в регіоні розпочалися з відкриття у 1865 р. Новоросійського університету, при якому була відкрита кафедра ботаніки. З історією ботаніки та ботанічних досліджень в Одеському університеті можна познайомитися з джерел, що є у Науковій бібліотеці⁶².

З 1865 р. розпочалася й офіційна історія гербарію кафедри ботаніки ОНУ імені І. І. Мечникова (MSUD). Проте, слід відзначити, що до гербарних колекцій MSUD, завдяки традиціям обміну гербарними зразками, приватній ініціативі колекторів та керівників ботанічного кабінету увійшли справжні раритети (Л. 19).

Гербарій кафедри ботаніки ОНУ сьогодні складається з низки іменних колекцій таких відомих вчених-ботаніків XVIII-XX ст., як О. Д. Нордман, Е. Е. Ліндеманн, Я. Я. Вальц, Й. К. Пачоський, П. С. Шестериков, Г. Й. Потапенко [14]. Найбільшим

скарбом вітчизняної ботанічної науки, що має найвищу історичну цінність, є Медичний травник (*Herbiere Medicinale*, 1759), відкритий для науки працівниками кафедри ботаніки ОНУ імені І. І. Мечникова [15]. «Медичний травник» – це рукопис невідомого автора старофранцузькою мовою (Лл. 20). Він містить засушені рослини, що розподілені на декілька груп за лікарськими властивостями. Гербарні елементи супроводжуються текстами. Робота над вивченням цього унікального рукопису триває.

Наукове значення гербаріїв величезне – це найважливіші документи, свідчення, підґрунтя будь-якого ботанічного дослідження. Тільки за гербарними зразками можна встановити факт наявності чи відсутності наукового опису рослини, появу нових видів рослин, зникнення аборигенних видів, простежити трансформацію флори та рослинності за умов людської діяльності та зміни клімату.

Колекції MSUD активно залучаються саме до природоохоронної діяльності. На їх базі складено затверджений Обласною радою Одеської області Перелік рідкісних та зникаючих рослин Одеської області (2011). Матеріали гербарних колекцій кафедри ботаніки Одеського університету були використані при складанні Червоної книги України (1980, 1996, 2009) та інших видань, що містять інформацію про рідкісні і зникаючі види рослин.

Світ рослин – це цілісна динамічна система, яка гостро реагує на нововведення. Багато видів рослин назавжди зникли, залишившись лише у казках, легендах чи на сторінках старовинних книг (наприклад, дерево гофер, неопалима купина). У зв'язку з тим, що деякі види тварин і рослин почали зникати, було складено Червону книгу. Перша Червона книга, присвячена українській флорі та фауні, була видана у 1980 р. під назвою «Червона Книга Української РСР», яка містила опис 151 виду вищих рослин. Після набуття Україною незалежності у видавництві «Українська енциклопедія» побачило світ друге видання Червоної книги України: в 1996 р. – том «Рослинний світ» (наклад – 5000 примірників). З огляду на малий наклад це видання відразу стало раритетом. Друге видання нараховувало 382 види тваринного та 541 вид рослинного світу. У 2009 р. вийшло третє видання Червоної книги України. До окремого тому «Рослинний світ» занесено 826 видів рослин і грибів⁶³.

Сьогодні, як і тисячоліття тому, культурні і дикорослі рослини мають важливе сакральне значення, залучаються до обрядів, несуть символічне і семантичне навантаження. Основною проблемою узгодження наукового та релігійного світоглядів є обговорення значення та подальшої долі генетично модифікованих організмів, в першу чергу рослин. В ході проекту було висвітлено теоретичні, практичні та етичні аспекти створення і використання генетично модифікованих рослин⁶⁴.

Дійсно, генетично модифіковані, або трансгенні, рослини і є символом Нового Світу, двадцять першого століття або третього тисячоліття. Проте необачно покладатися лише на нові технології. Созологія, як наука про охорону природи, має сьогодні значні перспективи не тільки в плані створення природоохоронних територій, але й в плані практичного збереження насіння і діаспор сучасних видів рослин (Шпицберген).

Таким чином, в поданій статті було здійснено огляд літератури про рослинні символи Старого і Нового Світу від доісторичних часів, коли згадані види рослин лише виникали у своїх природних осередках, де щасливо зустрілися з молодим людством, через основні літературні (в тому числі сакральні) джерела,

авторитетні наукові зведення та звіти, гербарні колекції та друковані видання, аж до сучасних проблем охорони рослинного світу та генетичної модифікації живих організмів.

Примітки

*У дужках наведено шифри зберігання окремих видань у фондах НБ ОНУ імені І. І. Мечникова

¹Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання : наказ Міністерства культури і мистецтв України № 107 від 20.11.2001 р. // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 51 (4 січ.). – Ст. 2318.

²Олександр фон Гумбольдт (нім. *Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt*, 1769-1859) – німецький вчений-енциклопедист, фізик, метеоролог, географ, ботанік, зоолог, мандрівник. Основоположник географії рослин.

³Співробітниками Гумбольдта були: Ольтманс (астрономічні обчислення), Бонплан та Кунт (опис рослин), Кюв'є, Валанс'єнн та Латрейль (зоологія), Клапрот та Вокелен (мінералогія), фон Бух (скам'янілості).

⁴*Humboldt Al. de. Voyage de Humboldt et Bonpland. Pt. 1 : Physique générale et relation historique du voyage. Vol. 1 : Essai sur la Géographie des plantes, accompagne d'un tableau physique des regions equinoxiales et servant d'introduction a l'ouvrage / Alexander de Humboldt, Aime Bonpland. – Paris : Schoell, 1807. – 155 p. : fold. map, tables. (139/17) ; Humboldt Al. de. Voyage aux régions équinoxiales du nouveau continent, fait en 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 et 1804. T. 1 / Alexander de Humboldt, Aime Bonpland ; réd. Alexander de Humboldt. – Paris : Librairie Grecque-Latine-Allemande, 1816. – 439 p. – Avec un atlas géographique et physique. (Воронцов/7682) ; Humboldt Alexander. Reise in die Aequinoctial = Genden des neuen Continents. Bd. 1-2 / Alexander Humboldt ; bearb. von Hermann Hauff. – Stuttgart : J. Cotta, 1874. – 259 p. (92/596) ; Гумбольдт А. Путешествие в равноденственные области Нового Света в 1799-1804 гг. : [в 3 т.] / Александр Гумбольдт ; пер. с фр. Т. Л., В. И. Ровинских. – М. : Географиздат, 1963-1969. – Т. 1 : Остров Тенерифе и Восточная Венесуэла, 1963. – 502 с. ; Т. 2 : Плавание по Ориноко. – 1964. – 655 с. ; Т. 3 : Страны Центральной и Южной Америки. Остров Куба. – 1969. – 339 с. (92/2489).*

⁵Альфонс Луї П'єр Пирамо Декандоль (фр. *Alphonse Louis Pierre Pyramus de Candolle*, 1806-1893) – швейцарський ботанік та біогеограф. Син та продовжувач справи Огюстена Пирама Декандоля. Творець однієї з перших наукових концепцій про походження культурних рослин (1883). Склавав перший кодекс ботанічної номенклатури (прийнятого Міжнародним ботанічним конгресом у 1867 р.), який є прообразом сучасного ICBN.

⁶Декандоль А. Местопроисхождение возделываемых растений : пер. со 2-го изд. с доп. по позднейшим источникам / Альфонс Декандоль ; под ред. Хр. Гоби. – СПб. : изд. К. Риккера, 1885. – 490 с. (139/40).

⁷Чарлз (Чарльз) Роберт Дарвін (англ. *Charles Robert Darwin*; 1809-1882) – англійський науковець, що створив теорію еволюції і запропонував разом з Альфредом Расселом Воллесом принципи природного добору.

⁸*Darwin Ch. The origin of species by means of natural selection, or the Preservation of favoured races in the struggle for life / Charles Darwin. – 4-th ed., with add. and corr. – London : John Murray, 1866. – 593 p. (131/357) ; Дарвін Ч. О происхождении видов путем естественного подбора, или О сохранении усовершенствованных пород в борьбе за существование / Чарльз Дарвин ; пер. с англ. С. А. Рачинского. – 2-е изд., испр. – М. : изд. А. И. Глазунова, 1865. – 399 с. (131/1188).*

⁹*Darwin Ch. The variation of animals and plants under domestication : in 2 vol. / Ch. Darwin. – London : Murray, 1868. (131/1210).*

¹⁰Лев Ілліч Мечников (фр. *Leon Metchnikoff*, 1838-1888) – швейцарський географ, соціолог, революціонер-анархіст і публіцист російського походження. Більш відомий його молодший брат, вчений Ілля Ілліч Мечников, Нобелівський лауреат, на честь якого названо Одеський університет та низку інших наукових установ.

¹¹*Metchnikoff L. La civilization et les grands fleuves historiques / Léon Metchnikoff ; préf. de M. Elisée Reclus. – Paris : Librairie Hachette et C, 1889. – 369 p. (56/984).*

¹²Мечников Л. И. Цивилизация и великие исторические реки : географическая теория развития современных обществ / Л. И. Мечников ; пер. с фр. М. Д. Гродецкого. – Киев ; Харьков : Южно-Рус. книгоизд. Ф. А. Иогансона, 1899. – 288 с. – С прил. очерка жизни и деятельности Л. И. Мечникова. (56/796).

¹³Микола Іванович Вавилов (1887-1943) – вчений-генетик, ботанік, академік АН СРСР і АН УРСР, відомий роботами з ідентифікації центрів походження культурних рослин.

¹⁴Вавилов Н. И. Центры происхождения культурных растений = Studies on the origin of cultivated plants / Н. И. Вавилов ; Всесоз. ин-т приклад. ботаники и новых культур, Гос. ин-т опытной агрономии. – Л. : [тип. им. Гутенберга], 1926. – 248 с. – С 5 цв. картами, 11 рис. и табл. – Текст рус., англ. (148/461).

¹⁵Вавилов Н. И. О восточных центрах происхождения культурных растений // Новый восток. – 1924. – № 6. – С. 291-305 ; *Его же*. О происхождении культурных растений // Новое в агрономии. – 1926. – С. 76-85 ; *Его же*. Центры происхождения культурных растений // Тр. по прикл. ботанике и селекции. – 1926. – Т. 16, № 2. – С. 1-248 ; *Его же*. Географические закономерности в распределении генов культурных растений // Природа. – 1927. – № 10. – С. 763-774 ; Тр. по прикл. ботанике и селекции. – 1927. – Т. 17, вып. 3. – С. 411-428 ; *Его же*. Мировые центры сортовых богатств (генов) культурных растений // Изв. Гос. Ин-та опытно-агрономии. – 1927. – Т. 5, № 5. – С. 339-351 ; *Его же*. Проблема происхождения культурных растений в современном понимании // Достижения и перспективы в области прикладной ботаники, генетики и селекции. – Л., 1929. – С. 11-22 ; *Его же*. Проблема происхождения культурных растений в современном понимании // Тр. Всесоюз. съезда по селекции, генетике, семеноводству и племенному делу. Т. 2 : Генетика. – Л., 1930. – С. 5-18 ; *Его же*. Проблема происхождения земледелия в свете современных исследований // Соц. реконструкция и наука. – 1931. – Вып. 1. – С. 35-43 ; *Его же*. Роль Центральной Азии в происхождении культурных растений : предварительное сообщение о результатах экспедиции в Центральную Азию в 1929 г. // Тр. по прикл. ботанике, генетике и селекции. – 1931. – Т. 26, вып. 3. – С. 3-44 ; *Его же*. Мексика и Центральная Америка как основной центр происхождения культурных растений Нового Света : предварительное сообщение о результатах экспедиции в Северную Америку в 1930 г. // Тр. по прикл. ботанике, генетике и селекции. – 1931. – Т. 26, вып. 3. – С. 135-199 ; *Его же*. Растительные ресурсы Земли и работа Всесоюзного института растениеводства по использованию их // Семеноводство. – 1931. – № 13-14. – С. 6-10 ; *Его же*. Мировые центры происхождения земледелия и почвенная карта мира / пер. с англ. С. Шувалова // Proc. And papers of the 2-nd Int. Congress of soil science (Leningrad, Moscow, USSR ; 1930 July 2-21). Commission 4, Soil fertility. – М., 1932 ; *Его же*. Проблема новых культур // Соц. растениеводство. – 1932. – № 1. – С. 23-47. – (Тр. по прикл. ботанике, генетике и селекции. Сер. А) ; *Его же*. Современное состояние мирового земледелия и сельскохозяйственной науки : из впечатлений поездки в Северную Америку и Западную Европу // Звезда. – 1932. – № 4. – С. 119-132 ; *Его же*. Растительные ресурсы Земли и их использование для социалистического земледелия // Науч. Ленинград к 17-у съезду ВКП(б). – Л., 1934. – С. 197-201 ; *Его же*. Растительные ресурсы земного шара и овладение ими // Наука и жизнь. – 1935. – № 3. – С. 15-18 ; *Его же*. Ботанико-географические основы селекции : учение об исходном материале в селекции // Теоретические основы селекции. Т. 1. – М. ; Л., 1935 ; *Его же*. Азия – источник видов // Asia. – 1937. – Febr. – Р. 113-114. – Текст англ. ; Растительные ресурсы. – 1966. – Т. 2, вып. 4. – С. 577-580. – Текст рус. ; *Его же*. Мировые растительные ресурсы и их использование для селекции // Математика и естествознание в СССР : очерки развития математических и естественных наук за двадцать лет. – М. ; Л., 1938. – С. 575-595 ; *Его же*. Великие земледельческие культуры Докколумбовой Америки и их взаимоотношения // Изв. Гос. геогр. о-ва. – 1939. – Т. 71, вып. 10 ; *Его же*. Учение о происхождении культурных растений после Дарвина : [докл. на Дарв. сессии АН СССР 28 нояб. 1939 г.] // Сов. наука. – 1940. – № 2. – С. 55-75 ; *Его же*. Интродукция растений в советское время и ее результаты : итоги интродукционной работы Всесоюзного института растениеводства за период 1921-1940 гг. : докл. на конф. бот. Садов при АН СССР, янв. 1940 // Вавилов Н. И. Избр. тр. Т. 5. – Л., 1965. – С. 674-689 ; *Его же*. Новые данные о культурной флоре Китая и ее значение для советской селекции // Изв. АН СССР. Сер. биол. – 1958. – № 6. – С. 744-747.

¹⁶Вавилов Н. И. Происхождение и география культурных растений / Николай Иванович Вавилов ; отв. ред. В. Ф. Дорофеев ; АН СССР, Секция хим.-технол. и биол. наук. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 439 с. (147/11656).

¹⁷До 1940 р. колекція інституту складалася з 250 тис. примірників, з них 36 тис. примірників пшениці, 10 тис. – кукурудзи, 23 тис. – кормових та ін. [2, с. 15]. На сьогоднішній день, завдяки зусиллям кількох поколінь вчених, в інституті сформована колекція культурних рослин та їх диких

родичів. Вона є найбільшою у світі та найбагатшою колекцією за ботанічною, генетичною, географічною та екологічною різноманітністю. Містить 323 тис. примірників, що представляють 64 ботанічних сімейства, 376 родів та 2169 видів [4, с. 5].

¹⁸Петро Михайлович Жуковский (1888-1975) – ботанік, академік Всесоюзної Академії сільсько-господарських наук і лісівництва (1935), доктор сільськогосподарських наук (1934) та біологічних наук (1935), професор (1923), лауреат Сталінської премії першого ступеня (1943).

¹⁹Жуковский П. М. Ботаника / Пётр Михайлович Жуковский. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Колос, 1982. – 623 с. – (Учебники и учеб. пособия для высш. с.-х. учеб. заведений). (140/2296) ; *Его же*. Культурные растения и их сородичи : систематика, география, цитогенетика, иммунитет, экология, происхождение, использование / Пётр Михайлович Жуковский. – 3-е изд., перераб. и доп. – Л. : Колос, 1971. – 751 с. (147/6675) ; *Его же*. Мировой генофонд растений для селекции : мегагенцентры и эндемичные микрогенцентры / Петр Михайлович Жуковский ; [отв. ред. Е. М. Лавренко] ; АН СССР, Всесоюз. ботан. о-во. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1970. – 88 с. (140/1196).

²⁰Синская Е. Н. Историческая география культурной флоры : на заре земледелия / Евгения Николаевна Синская ; под ред. акад. Д. Д. Брежнева ; Всесоюз. Акад. с.-х. наук им. В. И. Ленина ; Всесоюз. НИИ растениеводства им. Н. И. Вавилова. – Л. : Колос, 1969. – 480 с. (147/6279).

²¹Harlan J. Anatomy of gene center // Amer. Nat. – 1951. – Vol. 85. – P. 97–103 ; Harlan J. Agricultural Origin : Centers and Noncenters // Anatomy of gene center // Science. – 1971. – Vol. 174. – P. 468–474 ; Harlan J. The Living Fields : Our Agricultural Heritage. – N. Y. : Cambridge Univ. Press, 1995.

²²Поль Гюстав Доре (фр. *Paul Gustave Doré*, 1832-1883) – французський гравер, ілюстратор, живописець. За своє життя створив сотні вишуканих ілюстрацій до біблійних оповідань. Його роботи використовувалися у багатьох виданнях Біблії різними мовами в Європі XIX ст., а пізніше в Північній і Південній Америці.

²³La sainte Bible : traduction nouvelle selon la Vulgate. T. 1 / par Jean Jacques Bourassé, Pierre Janvier ; dessins de Gustave Doré. – Tours : A. Mame et Fils, 1866. – 909 p. : ill. (1/338).

²⁴Остромирово Евангелие (1056-1057) / авт. ст. в прил. : А. Х. Востоков, митрополит Питирим Нечаев, Н. Н. Розов, Н. Н. Лисовой. – Факсим. изд. – Л. : Аврора ; М. : Изд. отд. Москов. патриархата, [1988]. – 16, 598 с. (23/2015).

²⁵Свята Земля – загальне європейське найменування Єрусалима й територій, що його оточують. Географічно ототожнюється з Палестиною. Назва виникла через розміщення на цих землях основних християнських святинь, які були слідами подій біблійської історії, що тут відбувались чи були якось із ними пов'язані.

²⁶Авраам Сергійович Норов (1795-1869) – російський державний діяч, вчений, мандрівник та письменник. У своїх дослідженнях А. С. Норов приділяв найбільшу увагу мало вивченим об'єктам, про які були відсутні відомості у інших вчених, в першу чергу біблійським місцям.

²⁷Норов А. С. Путешествие по Святой Земле в 1835 году / Авраам Сергеевич Норов. – СПб. : в тип. А. Смирдина, 1838. – Ч. 1. – 4, IV, 1, 336 с. : 1 портр., 16 л. ил. – Прил. : схемы храмов, доп. план Иерусалима, снятый Катервудом в 1835 г. ; Ч. 2. – 8, 312, 29 с., 13 л. ил., 1 карта. (Шильд/3013).

²⁸Іменний фонд Шильдера нараховує 4136 назв і становить собою зібрання книжок і журналів переважно російською, французькою та німецькою мовами. За змістом превалює історична тематика – книги із загальної історії окремих країн.

²⁹[Нишинский П.] Путеводитель по Святой Земле / Петр Нишинский. – Изд. Рус. Св. Ильин. скита на Афоне. – Одесса : тип.-литогр. Е. И. Фесенко, 1886. – 299 с. – С 19-ю литогр. рис., новейшим планом Иерусалима и картой Палестины. (10/367).

³⁰Петро Іванович Нішинський (літ. псевд. *Петро Байда*, 1832-1896) – відомий український композитор і поет-перекладач. Навчався у Київській духовній семінарії, вищу освіту здобув, закінчивши у 1856 р. філологічний та богословський факультети.

³¹Schedel H. Liber chronicarum / Hartmann Schedel. – Nürnberg : Anton Koberger, 1493. – [20], CCXCIX, [1], [6] f. : ill. (55/448).

³²Гартман Шедель (нім. *Hartmann Schedel*, 1440-1514) – німецький лікар, гуманіст і історик. Один з перших картографів, які почали використовувати машинний друк.

³³Карл Лінней разом з Олафом Цельсієм (теолог і ботаніком-аматор), брав участь у підготовці книги Біблійна ботаніка (*Hierobotanicum*), яка являє собою список згадуваних у Біблії рослин. Майкл Зохарі – автор книг «*Geobotanical foundations of the Middle East*» (1975), «*A New Analytical Flora of*

Israel» (1976), «Vegetal Landscapes of Israel» (1980), «Plants of the Bible» (1983), а також статей до «Enciclopedia Biblica». Андрій Топачевський – лауреат премії І. Огієнка за оповіді на теми біблійної ботаніки «З Божого саду». Василь Рябчук опублікував науково-популярне видання «Біблійна ботаніка» (2002), Ігор Сокольський – автор книги «Прекрасные растения Библии» (2006) та низки статей на цю тему.

³⁴Рослини Святого Письма та перспективи створення біблійного саду / С. Руденко, О. Івасюк, С. Костишин, прот. М. Щербань ; Чернів. нац. ун-т. – Чернівці, 2010.

³⁵Библейская флора : наглядное пособие при чтении и изучении Библии / сост. Д. М. Березкин. – СПб. : изд. Я. Башмакова, 1914. – 174 с. : рис. – С прил. : 12 табл. растений в красках, 12 видов раст. покрова Библ. местностей, 1 флорист. карт. в красках, 4 указ.

³⁶Рябчук В. П. Біблійна ботаніка : наук.-попул. вид. / Василь Петрович Рябчук. – Львів : [Укр ДЛТУ], 2002. – 127 с. (140/3709).

³⁷Картина представляє собою дві великоформатні дошки, написані олією. Диптих створений в 1507 р. Обидві панелі 209 см у висоту, а завширшки одна – 81 см, інша – 80 см. Картина виставляється в Музеї Прадо (Мадрид, Іспанія). На одній – Адам тримає рукою гілку яблуні, на другій – стоїть Єва з яблуком в руці. Яблуко підтримує змії, що звисає з Древа пізнання.

³⁸Картина написана майстром північного ренесансу у 20-х рр. XVI ст. Розмір картини 53х42 см. Полотно, олія. Зберігається у Державному Ермітажі у колекції німецького мистецтва XV-XVIII ст.

³⁹Історики зазвичай співвідносять Епоху великих географічних відкриттів з далекими морськими подорожами португальських та іспанських мандрівників у пошуках альтернативних торговельних шляхів до Індії за золотом, сріблом та прянощами. Португальці почали мандрувати у 1418 р. У 1492 р. експедиція Х. Колумба висадила на новий континент, відкривши людству Новий Світ. Марко Поло – італійський купець та мандрівник, автор «Книги про різноманітність світу», у якій він виклав свої спостереження під час подорожі до Азії. У 1498 р. португальська експедиція під керівництвом Васко да Гама змогла досягти Індії, обійшовши Африку і відкривши прямий торговельний шлях до Азії. У 1522 р. експедиція Фернана Магеллана, португальця, що перебував на іспанській службі, вирушила на захід, здійснивши першу в світі кругосвітню подорож.

⁴⁰Гумбольдт А. География растений / Александр Гумбольдт ; под ред., введ. ст., биогр. очерк Е. В. Вульфа ; под общ. ред. Н. И. Вавилова. – М. ; Л. : Сельхозгиз, 1936. – 230 с. – (Классики естествознания). (6/12327).

⁴¹Humboldt A. von. Ansichten der Natur, mit wissenschaftlichen Erläuterungen : in 2 Bd. / Alexander von Humboldt. – Stuttgart : Augsburg, 1859-1860. (125a/711) ; Гумбольдт А. Картины природы : пер. с нем. / А. Гумбольдт. – М. : Географизд, 1959. – 269 с. (92/2026, 2032, 3875).

⁴²Humboldt A. de. De distributione geographica plantarum secundum coeli temperiem et altitudinem montium, prolegomena / Alexandro de Humboldt. – Lutetiae Parisiorum: Libraria Graeco-Latino-Germanica, 1817/ – 249, 4 p. : 2 tabl. (Воронц/3683).

⁴³Humboldt A. von. Kosmos : Entwurf einer physischen Weltbeschreibung : in 5 Bd. / Alexander von Humboldt. – Stuttgart-Tübingen, Cotta, 1845-1862. (125a/697) ; Гумбольдт А. Космос : опыт физического мироописания. Ч. 1-3 / А. Гумбольдт ; пер. с нем. Н. Фролова. – М. : тип. А. Семана, 1853-1862. (125a/484).

⁴⁴Dictionnaire des sciences naturelles : par plusieurs professeurs du jardin du roi, et des principales Ecoles de Paris. T. 18 : Ga-Gju. – Strasbourg : Levrault, 1820. – P. 422-436. (Смроз/40706; 125a/444).

⁴⁵Бекетов А. Н. География растений / А. Н. Бекетов // Энциклопедический словарь / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – СПб., 1894. – Т. 8 (15). – С. 391-402.

⁴⁶Андрій Миколайович Бекетов (1825-1902) – російський ботанік, педагог, популяризатор і організатор науки, громадський діяч. Основоположник географії рослинності в Росії. Член-кореспондент (1891) і почесний член (1895) Петербурзької Академії наук.

⁴⁷Бекетов А. Н. Учебник ботаники / А. Н. Бекетов. – СПб. : Обществ. польза, 1883. – XII, 911 с. (140/568) ; Его же. Бекетов А. Н. География растений : очерк учения о распространении и распределении растительности на земной поверхности с особым прибавлением о Европейской России / Андрей Николаевич Бекетов. – СПб. : тип. В. Демакова, 1896. – 358 с., 9 грав. (140/1916).

⁴⁸Андрій Миколайович Краснов (1862-1914/1915) – вітчизняний ботанік, ґрунтознавець, географ, палеоботанік. Засновник Батумського ботанічного саду. Перший доктор географії в Російській імперії (1894). Брав участь у численних експедиціях.

⁴⁹Краснов А. Н. География растений : законы распределения растений и описание растительности земного шара / А. Н. Краснов. – Харьков : тип. Адольфа Дарре, 1899. – 499 с. – (Основы земледелия ; вып. 4, ч. 1). (139/182).

⁵⁰Танфильев Г. И. Очерк географии и истории главнейших культурных растений / Г. И. Танфильев. – Одесса : Гос. изд-во Украины, Одес. отд-ние, 1923. – 186 с. – С 3-я картами. (139/183).

⁵¹Заповідні території України : ботанічні сади та дендропарки / [відп. ред. : Т. М. Черевченко, С. С. Волков ; Держ. служба заповід. справи Мінприроди України, ПРООН в Україні]. – К. : [б. в.], 2010. – 296 с. : іл. (140/3791).

⁵²Карл Лінней (швед. *Carl Linné*, латинізоване лат. *Carolus Linnaeus*, 1707-1778) – шведський природознавець: ботанік, зоолог і лікар – видатний вчений XVIII ст., перший президент Шведської АН (з 1739), іноземний почесний член Петербурзької АН (1754).

⁵³К. Лінней поділив рослини на 24 класи, поклавши в основу кожного з них довільно узяті ознаки. Таким чином, вчений створив новий метод систематизації рослинного світу. Головна заслуга – визначення поняття біологічного виду, впровадження в активне вживання біномінальної (бінарної) номенклатури і встановлення чіткої супідрядності між систематичними (таксономічними) категоріями. Описав близько 1500 нових видів рослин.

⁵⁴Linne K. Systema naturae per regnatia naturae : secundum classes, ordines, genera species. Cum characteribus, differentiis, synonymis, locis. T. 1-2 / K. Linne. – 10 editio. – Holmiae, Salvius, 1758-1759. (Воронц/8162).

⁵⁵Linnaeus C. Philosophia botanica in qua explicantur fundamenta botanica cum definitionibus partium, exemplis terminorum, observationibus rariorum, adjectis figuris aeneis / C. Linnaeus. – Stockholmiae [Stockholm] : Apud Godofr. Kiesewetter, 1751. [6] + 362 p. + portr. + 9 tab. (140/203).

⁵⁶Линней К. Философия ботаники, изъясняющая первые оной основания / Карл Линней ; изд. на рос. яз. Т. Смеловским. – В СПб. : при Императ. Акад. наук, 1800. – 195, [11], XLI, [1], 11 табл. (140/23) ; Линней К. Философия ботаники : пер. с лат. / изд. подгот. И. Е. Амлинским. – М. : Наука, 1898. – 45, [1] с., 1 л. Портр. ; ил. – (Классики науки. Памятники истории науки). (140/3253).

⁵⁷Histoire de l'Academie Royale des Sciences : avec les mémoires De Mathématique & de Physique, pour la même année : tirez des Registres de cette Académie / l'Académie Royale des Sciences. A. 1700-1789. – 2-e ed., corr. et augm. – Paris : G. Martin, J.-B. Coignard & H.-L. Guerin. – 1701-1793. (125/1560).

⁵⁸Петер Симон Паллас (нім. *Peter Simon Pallas*, 1741-1811) – відомий німецький та російський вчений-енциклопедист, природодослідник, географ та мандрівник XVIII–XIX ст.

⁵⁹Pallas P. S. Flora Rossica : seu stirpium Imperii Rossici per Europam et Asiam indigenarum descriptiones et icons. T. 1, p. 1 / Peter Simon Pallas. – Petropoli : J. J. Weitbrecht, 1784. – 114 p., 49 il. (137/4).

⁶⁰Паллас П. С. Описание растений Российского государства с их изображениями. Ч. 1 / Петер Симон Паллас ; пер. В. Зуева. – СПб. ; Императ. тип., 1784. – VI, 204 с. ; 51 табл. (Воронц/12051).

⁶¹Для наповнення ботанічного саду Карл Десмет склав каталог рослин, згідно з яким з різних куточків світу до Одеси почали привозити насіння рослин, що були придатні для тутешнього клімату та ґрунту. Крім того, він працював над пошуком найбільш сприятливої форми та методів щеплення дерев і кущів.

⁶²Потапенко Г. И. История кафедры ботаники Одесского государственного университета за 75 лет существования, 1865-1940 / Георгий Иосифович Потапенко ; [сост. : Н. М. Пашковская, В. А. Дьяков]. – Одесса : Печ. дом, 2010. – 88 с. (140/3785) ; Коваленко С. Г. Ботаніки і ботанічні дослідження в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова, 1865-2005 / С. Г. Коваленко, Т. В. Васильєва, Г. А. Швець ; ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Фенікс, 2005. – 104 с. (140/3732).

⁶³Червона книга Української РСР / уклад : А. П. Федоренко, В. І. Чопик ; під ред. К. М. Ситника. – К. : Наук. думка, 1980. – 504 с. ; Червона книга України. Рослинний світ / Ю. І. Костенко, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, М. М. Щербак [та ін.] ; під заг. ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонка. – К. : вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1996. – 606 с. ; Червона книга України. Рослинний світ / під заг. ред. Я. П. Дідуха ; М-во охорони навколишнього природного середовища України ; НАН України. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 912 с. (140/3780).

⁶⁴Воробьева Л. И. Генетические основы селекции растений и животных : учеб. пособие для студ. биолог. спец. вузов / Людмила Ивановна Воробьева, Ольга Валентиновна Таглина. – Харьков :

Колорит, 2006. – 223 с. – (Универ. книга). (147/13322) ; Игнатова С. А. Клеточные технологии в растениеводстве, генетике и селекции возделываемых растений : задачи, возможности, разработки систем *in vitro* / Светлана Александровна Игнатова. – Одесса : Астропринт, 2011. – 223 с. (147/13376) ; Ніколайчук В. І. Лядвенець (*Lotus L.*) : біологія, генетика, екологія / Віталій Іванович Ніколайчук. – Ужгород : [б. в.], 2002. – 208 с. (140/3696) ; Чешко В. Ф. Наука, етика, політика : соціокультурні аспекти сучасної генетики / В. Ф. Чешко, В. Л. Куліниченко ; Укр. асоц. по біоетиці. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 227 с. (131/14510).

Список використаних джерел та літератури

1. Библийская флора [Текст] : наглядное пособие при чтении и изучении Библии / сост. Д. М. Березкин. – СПб. : изд. Я. Башмакова, 1914. – VIII, 174 с. : рис. – С прил. : 12 табл. растений в красках, 12 видов раст. покрова Библии, 1 флорист. карт. в красках, 4 указ.
2. Вавилов Н. И. Пять континентов [Текст] : [повесть о путешествиях за полезными растениями по основным земледельческим районам Земли] / Николай Иванович Вавилов ; вступ. ст. В. Н. Павлова ; коммент. М. А. Членова. Под тропиками Азии [Текст] : [черки о путешествиях по тропическим странам Азии с целью изучения их растительности] / Андрей Николаевич Краснов ; вступ. ст. Ф. Н. Милькова ; коммент. : М. А. Членов, Ф. Н. Мильков. – М. : Мысль, 1987. – 349 с. : ил., карт.
3. Вавилов Н. И. Учение о происхождении культурных растений после Дарвина [Текст] : [докл. на Дарв. сессии АН СССР 28 нояб. 1939 г.] / Н. И. Вавилов // Сов. наука. – 1940. – № 2. – С. 55-75.
4. Гаевская Е. И. Вместо предисловия [Текст] / Е. И. Гаевская // Тр. прикл. ботаники, генетики и селекции : посвящ. 120-летию со дня рожд. Н. И. Вавилова. – СПб., 2007. – Т. 164. – С. 4-10.
5. Галл Я. М. Владимир Ковалевский как переводчик и издатель труда Чарльза Дарвина «The variation of animals and plants under domestication» [Текст] / Я. М. Галл // Вестн. Вавил. о-ва генетиков и селекционеров (ВОВГС). – 2007. – Т. 11, № 1. – С. 40-44.
6. Гловели Г. Лев Мечников [Электронный ресурс] / Г. Гловели // Альтернативы. – 1995. – № 1. – Режим доступа: http://www.alternativy.ru/old/magazine/htm/95_1/mechnik.htm. – Загл. с экрана.
7. Гродецкий М. Л. И. Мечников [Текст] : биографический очерк / М. Гродецкий // Мечников Л. И. Цивилизация и великие исторические реки : географическая теория развития современных обществ / Л. И. Мечников ; пер. с фр. М. Д. Гродецкого. – Киев ; Харьков : Южно-Рус. книгоизд. Ф. А. Иогансона, 1899. – С. 4-19.
8. Гумбольдт А. География растений [Текст] / Александр Гумбольдт ; под ред., ввод. ст., биогр. очерк Е. В. Вульфа ; под общ. ред. Н. И. Вавилова. – М. ; Л. : Сельхозгиз, 1936. – 230 с. – (Классики естествознания).
9. Гумбольдт А. Путешествие в равноденственные области Нового Света в 1799-1804 гг. Т. 1 : Остров Teneriffe и Восточная Венесуэла [Текст] / Александр Гумбольдт ; пер. с фр. : Т. Л., В. И. Ровинские. – М. : Географиздат, 1963. – 502 с.
10. Гуминский В. М. Норов на Святой Земле [Электронный ресурс] / В. М. Гуминский. – Режим доступа: http://palomnic.org/xm/history/puteshestvie_1835/guminski/. – Загл. с экрана.
11. Ена Ан. В. Краткий очерк истории географии растений в Украине [Текст] / Ан. В. Ена // Укр. ботан. журн. – 2007. – Т. 64, № 4. – С. 508-519.
12. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». Ст. 14 : Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання [Текст] // Відом. Верх. Ради. – 1992. – № 12. – Ст. 165.
13. Каверин В. [Вступление] [Текст] / В. Каверин // Крутогоров Ю. А. Повесть об отроке Зуеве / Ю. А. Крутогоров. – М. : Дет. лит., 1989. – 238 с.
14. Коваленко С. Гербарій Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (MSUD) [Текст] / С. Коваленко // Гербарії України = Index herbariorum Ucrainicum / ред.-уклад. Н. М. Шиян. – К. : Альтерпрес, 2011. – С. 222-233.
15. Коваленко С. Г. Скарби гербарію Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Травник XVIII сторіччя [Текст] / С. Г. Коваленко, О. Ю. Бондаренко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – 2005. – Т. 10, вип. 5 : Біологія. – С. 191-197.

16. Ковтун С. І. Історія розвитку інтродукції деревних рослин на території України [Текст] / С. І. Ковтун // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2010. – Вип. 152, ч. 1. – С. 83-89.
17. Кралюк П. М. Королева українських книг [Електронний ресурс] : до 425-річчя видання Острозької Біблії / П. М. Кралюк // День. – 2006. – 15 лип. (№ 115). – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/290619?idsource=165432&mainlang=ukr>. – Заголовок з екрану.
18. Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова [Текст] : іст. нарис : до 185-річчя заснування / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; А. В. Зайченко, Н. В. Мусієнко, О. В. Полевщикова [та ін.] ; відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2002. – 247 с., 20 с. іл.
19. [Нищинский П.] Путеводитель по Святой Земле [Текст] / Петр Нищинский. – Изд. Рус. Св. Ильин. скита на Афоне. – Одесса : тип.-литогр. Е. И. Фесенко, 1886. – 299 с. – С 19-ю литогр. рис., новейшим планом Иерусалима и картой Палестины.
20. Норов А. С. Путешествие по Святой Земле в 1835 году [Текст] / Авраам Сергеевич Норов. – СПб. : в тип. А. Смирдина, 1838. – Ч. 1. – 1838. – 4, IV, 1, 336 с. : 1 портр., 16 л. ил. – Прил. : схемы храмов, доп. план Иерусалима, снятый Катервудом в 1835 г.
21. Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання [Текст] : постановою КМУ № 174 від 18.02.1997 // Офіц. вісн. України. – 1997. – № 8. – Ст. 140.
22. Розов Н. Н. Остромирово Евангелие Апракос 1056-1057 годов – старейший памятник славянской письменности и искусства книги Древней Руси [Текст] / Н. Н. Розов // Остромирово Евангелие, 1056-1057. – Факсим. изд. – Л. ; М., 1988. – С. 7-11.
23. Савельева С. Українські кириличні стародруки у фондах університетської бібліотеки : до історії формування колекції [Текст] / С. Савельева // Історія України в книжкових пам'ятках XVI-XVII ст. : з колекцій Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова : зб. наук. пр. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; авт.-упоряд. : О. В. Полевщикова, Є. В. Бережок, О. Л. Ляшенко. – Одеса, 2012. – С. 135-146.
24. Сіра Л. М. Ботанічні сади [Електронний ресурс] / Л. М. Сіра // Фармацевтична енциклопедія. – Режим доступу: <http://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1971/botanichni-sadi>. – Заголовок з екрану.
25. Соколов В. А. Джек Харлан – выдающийся американский ученик Н. И. Вавилова [Текст] / В. А. Соколов // Вестн. Вавил. о-ва генетиков и селекционеров (ВОВГС). – 2010. – Т. 14, № 4. – С. 761-768.
26. Сокольский И. Что есть что в мире библейских растений [Текст] / И. Сокольский // Наука и жизнь. – 2006. – № 5. – С. 124-132.
27. Топачевский А. Прекрасная семерка в книге книг [Текст] / А. Топачевский // Зеркало недели. – 2003. – 19 квіт. (№ 15).
28. Федорова Т. Н. Памяти учителя – академика Петра Михайловича Жуковского [Текст] : к 120-летию со дня рождения / Т. Н. Федорова // Агроэкоинфо. – 2008. – № 1. – С. 11-15.
29. Шедель Г. Про європейську область Сарматію [Текст] / Гартман Шедель ; вступ. ст., пер. з лат., комент. О. В. Білецької ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; наук. ред. М. Крикун ; ред.-бібліогр. О. В. Полевщикова ; відп. ред. В. А. Сминтина. – Одеса : Астропринт, 2007. – 125 с. : іл.
30. Шелепов В. В. Еволюція наукових підходів щодо центрів походження культурних рослин : історіографія проблеми [Електронний ресурс] / В. В. Шелепов // Історія науки і біографістика : електронне наукове фахове видання – міжвідомчий тематичний збірник. – 2011. – № 4. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2011-4/11_shelepov.pdf. – Заголовок з екрану.

Надійшла 11.07.2012

Додаток
Ілюстрації



Іл. 1. Класики природознавства, які створювали наукові теорії щодо походження культурних рослин: 1) О. Гумбольдт, 2) А. Декандоль, 3) Ч. Дарвін, 4) Л. Мечников, 5) М. І. Вавилов, 6) П. М. Жуковський.



Іл. 2. Титульні сторінки праць О. Гумбольдта (французькою, німецькою, російською мовами) та А. Декандоля.



Іл. 3. Праці вчених Ч. Дарвіна та Л. Мечникова, в яких розглядаються питання походження культурних рослин.



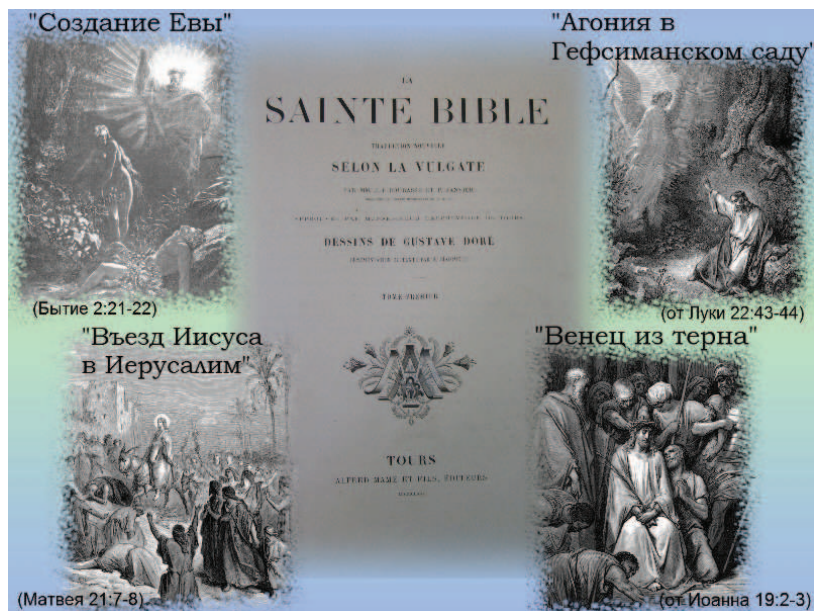
Іл. 4. Найвідоміша праця М. І. Вавилова, за яку він отримав Державну премію.



Лл. 5. Петро Михайлович Жуковський. (Фотографії з сімейного архіву надала Г. В. Любарська, співробітник Відділу кадрів ОНУ імені І. І. Мечникова. В ході проекту ці портрети вченого оприлюднені вперше).



Лл. 6. 1) Карта XV ст., яка зображує описану К. Птоломеем ойкумену (гравюра І. Шнітцера, 1482); 2) Карта Святої Землі, частини Єгипту та Червоного моря, з докладним маршрутом 40-річних мандрів єврейського народу (гравюра І. Янсоніуса, XV ст.).



Іл. 7. Титульна сторінка Біблії, ілюстрованої Г. Доре, та гравюри з неї.



Іл. 8. Остромирове Євангеліє (факсимільне видання).



Ілюстрації до видання
зроблені автором

Іл. 9. Титульна сторінка та ілюстрації з видання А. С. Норова «Путешествие по Святой Земле в 1835 году» (СПБ., 1838).



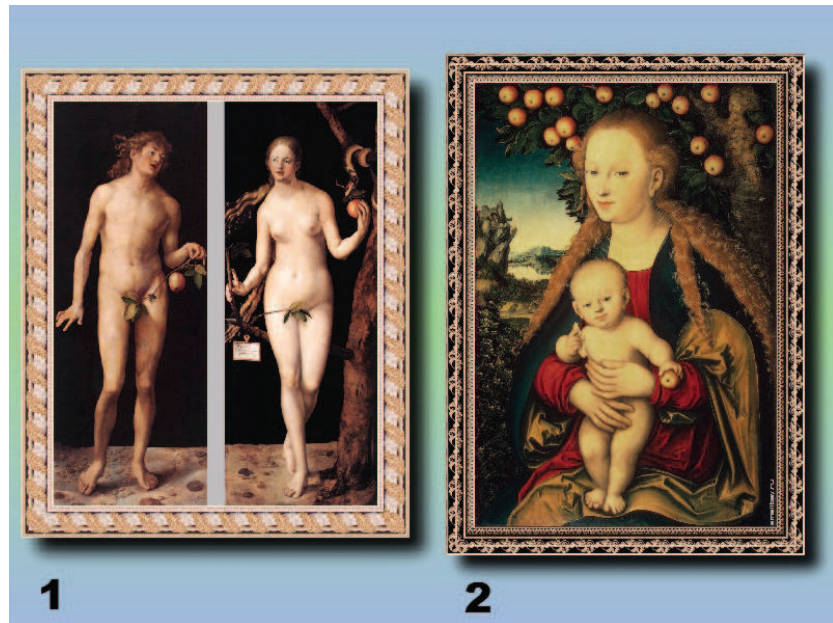
Іл. 10. Путівник П. Ніцинського з двома картами та 19 літографічними малюнками.



Лл. 11. «Liber chronicarum» («Книга хронік») німецького лікаря та гуманіста Г. Шеделя – інкунабула XV ст. Люстрації: 1) створення Єви, 2) Ной та його сини.



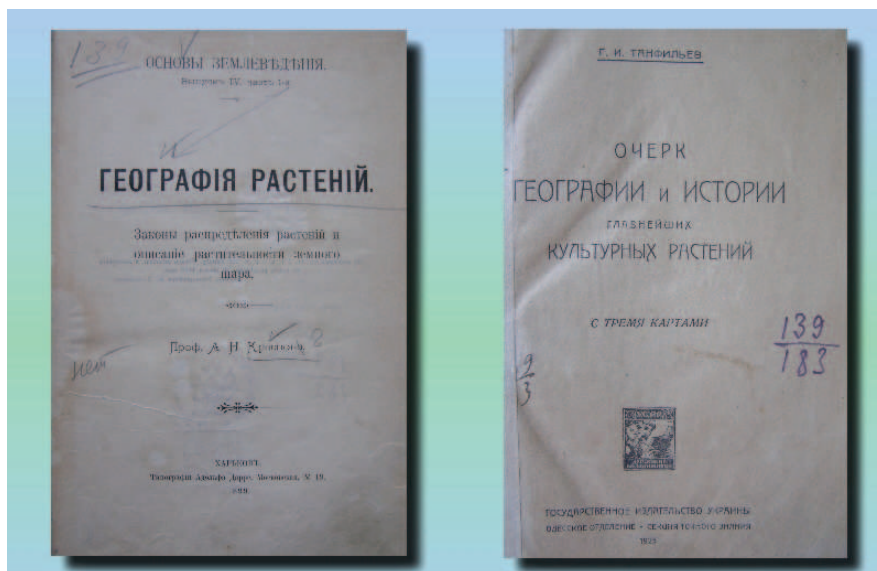
Лл. 12. Наочний посібник Д. Березкіна «Біблійна флора».



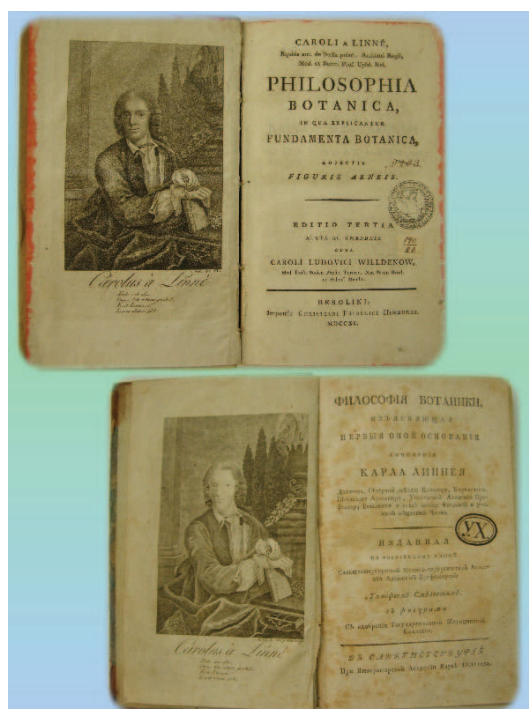
Іл. 13. Художні картини з використанням символічних рослин:
1) А. Дюрер «Адам і Єва» (1507); 2) Л. Кранах «Мадонна з немовлям під яблунею» (1520-1526).



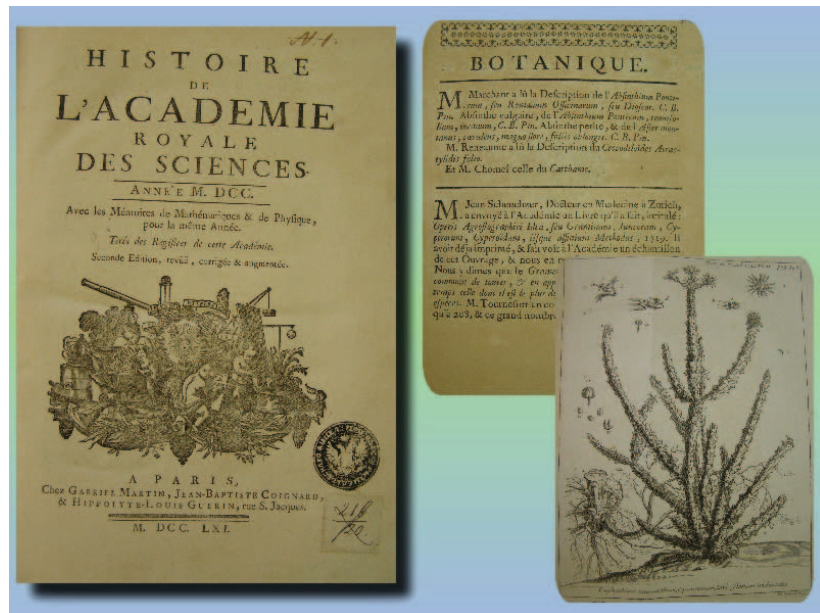
Іл. 14. Перший у Російській імперії підручник з географії рослин (СПб., 1896).
Автор — А. М. Бекетов.



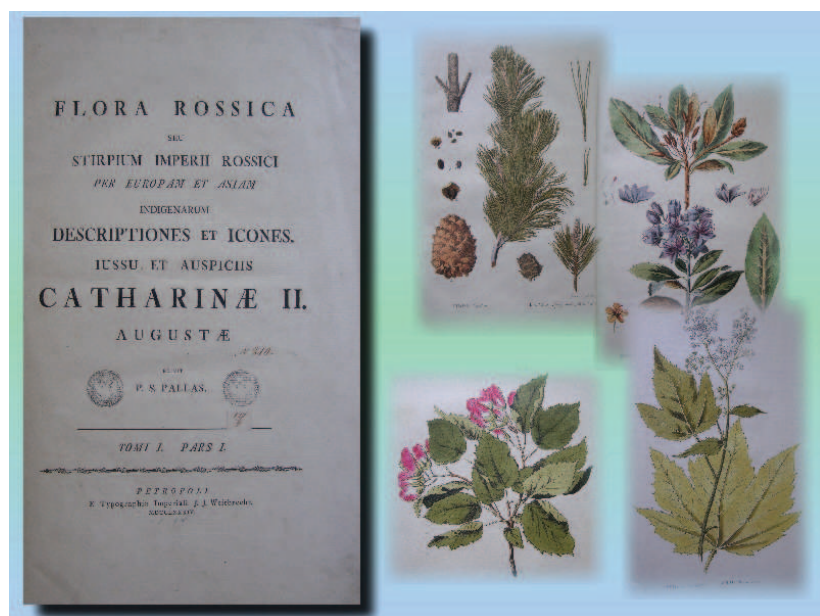
Іл. 15. Праці українських вчених у галузі географії рослин.



Іл. 16. Праця К. Ліннея «Філософія ботаніки» латинською (3-є вид., 1790) та російською мовами (1800).



Лл. 17. Багатотомне видання Французької академії наук
«Histoire de l'Académie royale des sciences...» (1702-1797 pp.).



Лл. 18. «Flora Rossica» С. Палласа — багатофункціональний довідник,
що містить докладні описи рослин та якісні ілюстрації.



Іл. 19. Примірники Гербарної колекції кафедри ботаніки ОНУ імені І. І. Мечникова (XIX – початок XX ст.).



Іл. 20. Медичний травник – рукопис невідомого автора французькою мовою (1759 р.).

Е. С. Мурашко,

главный библиограф Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина;

В. В. Немерцалов,

кандидат биологических наук,
доцент кафедры ботаники
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
пер. Шампанский, 2, г. Одесса, 65058, Украина

**РАСТЕНИЯ-СИМВОЛЫ СТАРОГО И НОВОГО СВЕТА
В БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ****Резюме**

В статье изложены результаты совместного исследовательского проекта Научной библиотеки и кафедры ботаники ОНУ имени И. И. Мечникова по обработке материалов коллекций, составляющих национальное достояние Украины. Представлена информация о коллекциях. Приведен перечень основных литературных источников о происхождении культурных растений, которые упоминаются в Библии, представлениях о культурных, неаборигенных, редких и исчезающих, а также трансгенных растениях.

Ключевые слова: национальное достояние Украины, растения-символы, Научная библиотека ОНУ имени И. И. Мечникова, география растений, центры происхождения культурных растений, Старый Свет, Новый Свет, библейская ботаника, Гербарий Одесского национального университета (MSUD), старопечатные и раритетные издания

O. S. Murashko,

Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odesa I. I. Mechnikov National University
24, Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine;

V. V. Nemertsalov,

Cand. Sc (Biology),
Lecturer of the Department of Botany of the
Odesa I. I. Mechnikov National University
2, Shampanskyi lane, Odesa, 65058, Ukraine

**SYMBOLIC PLANTS OF THE OLD AND THE NEW WORLD
IN BIBLIOGRAPHICAL SOURCES****Summary**

The article outlines the results of the joint research project of the Scientific Library and the Department of Botany of the Odesa I. I. Mechnikov National University on the processing of materials of the collections being a part of the national heritage of Ukraine. The information about collections is given. Basic literary sources on the origin of cultivated plants mentioned in the Bible, on views about cultivated, non-native, rare and extinct as well as transgenic plants are listed.

Key words: the National Heritage of Ukraine, symbolic plants, Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University, geography of plants, centers of the origin of cultivated plants, the Old World, the New World, biblical Botany, Herbarium of the Odesa National University (MSUD), old printed and rare editions.